

MARINEBLAD

NUMMER 5 | AUGUSTUS 2017 | JAARGANG 127

KVMO

DEFENSIE
Beschouwing
WRR-rapport

OPINIE
Half jaar Trump
half jaar chaos

COLUMN
Boeke over
talenkennis

inhoud

4

10

17

26

COLUMNS

- 3 **VOORZITTER KVMO**
- 13 **SERGEI BOEKE**

ACTUEEL / KENNIS

- 4 **TOEKOMST DEFENSIE WRR RAPPORT**
Theo Brinkel
- 10 **DUURZAME GRAND STRATEGY**
Niels Woudstra
- 14 **TOELEVERANCIER ALS KANONNENVOER**
Wout de Natris
- 17 **HALF JAAR TRUMP, HALF JAAR CHAOS**
Alexander Bon
- 20 **ADAPTIEVE KRIJGSMACHT**
Karla Peijs
- 26 **MARINEBLAUW BOVEN TEXEL**
Quirijn van der Vegt
- 30 **DAMSLACHTOFFER MARINEMAN HENK SMIT**
Ludmilla van Santen

ACTIVITEITEN

- 25 **100 JAAR MLD**
- 35 **ACTIVITEITEN KVMO**
- 36 **JOHAN DE WITT CONFERENTIE**

VASTE RUBRIEKEN

- 8 **CARTOON**
- 9 **REACTIES**
- 23 **BOEKEN**
- 24 **EN MIJN SCRIPTIE IS**
Charlotte Mutsaers
- 33 **KVMO ZAKEN**
Wargame Sequoia
- 35 **IN MEMORIAM**

www.kvmo.nl

COLOFON

Marineblad is een uitgave van
de Koninklijke Vereniging
van Marineofficieren

ISSN: 0025-3340

Hoofredactie:
KLTZ ing. M.E.M. de Natris
mw. drs. M.L.G. Lijmbach

Eindredactie
mw. drs. M.L.G. Lijmbach

Artikelencommissie
drs. A.A. Bon, LTZ1 (TD) ing. J.M.T. Bongartz,
KLTZ (LD) mr. M.D. Fink, LTZ1 (LD) C.F.L.
Ghijsen, KLTZ (TD) F.G. Marx MSc., B. Naafs,
LTZ1 (TD) dr. ir. W.L. van Norden, dr. A.J. van der
Peet, LTZ1 drs. R.M. de Ruiter, LTKOLMARNIS
R.A.J. de Wit

Medewerkers:
mw. drs. Z. Borgeld-Guman, mr. S. Boeke,
dr. J. Holslag, KLTZ (TD) H. Boomstra (cartoon),
MCD (foto's, tenzij anders vermeld)

Adres redactie
Wassenaarseweg 2
2596 CH Den Haag
Tel. 070-383 95 04
marineblad@kvmo.nl
www.kvmo.nl

Vormgeving
Frank de Wit
Tel. 038-455 17 54

Drukwerk
Wilco Art Books
Vanadiumweg 8
3812 PZ Amersfoort

Advertenties
070-383 95 04

Abonnementen
Voor leden van de KVMO is het Marineblad
gratis. Informatie over het lidmaatschap van de
KVMO staat op: www.kvmo.nl onder 'FAQ'.
Niet-leden betalen € 49,50 (NL) of € 69,50
(buitenland) per jaar.

Copyright Marineblad
Overname van artikelen is enkel toegestaan na
schriftelijke toestemming van de redactie en
onder uitdrukkelijke vermelding van de bron.
Artikelen in het Marineblad vertolken niet
noodzakelijk de visie van het hoofdbestuur van
de Koninklijke Vereniging van Marineofficieren
of van de redactie. De inhoud van artikelen blijft
geheel voor verantwoording van de auteur(s).
Richtlijnen voor het schrijven en aanleveren van
artikelen zijn in te zien op www.kvmo.nl onder
'Marineblad'.

Adreswijziging
Zo tijdig mogelijk schriftelijk doorgeven aan:
Secretariaat KVMO
Antwoordnummer 93244
2509 WB Den Haag
(geen postzegel nodig)
of info@kvmo.nl

Foto cover:
NH-90 helikopter tijdens de Marinedagen 2017.
(MCD/Jasper Verolme)

De KVMO maakt deel uit van de

MARC DE NATRIS, VOORZITTER KVMO

column

Vlak voor het zomerreces van de Tweede Kamer werden verschillende Algemeen Overleggen Defensie gehouden. Een daarvan betrof het Algemeen Overleg Onderzeeboten. De Vaste Commissie Defensie (VCD) sprak naar aanleiding van de A-brief met minister Hennis-Plasschaert over de vervanging van onze vier onderzeeboten. Voor de beeldvorming: de A-brief is op 17 juni 2016 door de minister aan de Tweede Kamer aangeboden. In deze brief is opgenomen dat de Walrusklasse vanaf 2027 moet worden vervangen.

Dit is twee jaar later dan de 'end life of type' (ELOT) van onze huidige onderzeeboten. De vervanging moet dan in 2031 zijn voltooid. In het Deltaplan voor Defensie, dat is gepubliceerd in het Marineblad van maart 2016, vragen wij ons af of na het bereiken van de ELOT nog wel veilig met de huidige onderzeeboten kan worden geopereerd. Of zijn ze tegen die tijd nog maar beperkt of helemaal niet meer inzetbaar? Het is dus noodzakelijk dat het (beslissings)tempo erin wordt gehouden en geen verdere vertraging wordt opgelopen.

Een meerderheid van de VCD heeft de minister 'groen licht' gegeven om de B-fase in te gaan. In de B-fase wordt onderzoek gedaan naar de capaciteiten van de Walrusklasse en of deze wel vervangen moeten worden door onderzeeboten. De verschillende opties zullen worden uitgewerkt en alsdan zal er inzicht worden gekregen in de kosten. Deze houden de Kamerleden bezig, daar de onderzeeboten in hoogste categorie van >2,5 miljard euro zijn geplaatst. Als de onderzeeboten in eigen land worden gebouwd, zoals verschillende partijen tijdens het debat inbrachten, kunnen deze kosten voor een groot deel worden terugverdiend.

Tijdens het Algemeen Overleg Personeel werd de minister 'het vuur aan de schenen gelegd' over het uitblijven van een Defensie arbeidsvoorwaardenakkoord. Tijdens het overleg gaf de minister aan dat haar er alles aan is gelegen om nog voor het aantreden van een nieuw kabinet een overeenkomst met de bonden en het defensiepersoneel af te sluiten. De KVMO staat hier positief tegenover maar er zal dan wel 'boter bij de vis' moeten worden gedaan. Het defensiepersoneel heeft een duidelijk signaal afgegeven dat het roer om moet. Niet alleen voor zichzelf maar ook voor de defensieorganisatie. Teveel jonge collega's verlaten op dit moment de organisatie waardoor de druk op het achterblijvende personeel steeds groter wordt. Hierdoor ontstaat een vicieuze cirkel waar Defensie zo snel mogelijk uit moet zien te geraken. Het defensiepersoneel zal perspectief en vertrouwen moeten worden geboden. Alleen op deze wijze kan het irreguliere verloop sterk worden verminderd en zal het defensiepersoneel zich weer laten zien als de beste werkers voor de organisatie.

Als het defensiepersoneel zich 'senang' voelt en als de politiek serieus investeert in de doorontwikkeling van onze krijgsmacht dan gaat het vanzelf goed komen met onze marine en de rest van de krijgsmacht. Ook in dit dossier is de politiek dus aan zet.

Tot slot heeft de KVMO onlangs afscheid genomen van haar secretaris LTZ2OC (LD) Ronald Groen. Ik dank Ronald voor zijn enthousiasme en inzet voor de vereniging en wens hem veel succes toe in zijn volgende functie. Ik wens u allen een goed en verdiend verlof toe.

weblog voorzitter
www.kvmo.nl

@voorzitter_kvmo

Veiligheid is betrokkenheid, geen verschansing

Over het WRR-rapport 'Veiligheid in een wereld van verbindingen; Een strategische visie op het defensiebeleid'

De veiligheid van Nederland is verstrengeld met de veiligheid van landen om ons heen. Het is zinloos over de veiligheid te denken in termen van verschansing. Dit is de lijn van het rapport "Veiligheid in een wereld van verbindingen; Een strategische visie op het defensiebeleid", dat in mei 2017 door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) is uitgegeven.

Conclusie van het rapport: de toekomstbestendigheid van de krijgsmacht moet als onvoldoende worden beoordeeld. Wat Nederland nodig heeft zijn vijf dingen: een meer strategische inbedding van het defensiebeleid, meer anticipatiecapaciteit, versterking van het defensieplanningsproces, een stabiel meerjarig financieel perspectief voor Defensie, en ruimte voor kennis en innovatie. Het rapport is gemaakt door een tijdelijke projectgroep van de WRR, die bestond uit de raadsleden prof. dr.

Over de WRR

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid is een onafhankelijk adviesorgaan voor het regeringsbeleid. De raad heeft tot taak de regering te informeren en adviseren over vraagstukken die van groot belang zijn voor de samenleving. De adviezen van de WRR zijn sector- en departement overstijgend en multidisciplinair. Ze gaan over de richting van het overheidsbeleid voor de langere termijn.

E.M.H. Hirsch Ballin (voorzitter), prof. dr. H.O. Dijkstra, prof. dr. P.J.M. de Goede. In een eerdere fase bestond de projectgroep naast de voorzitter uit mw. dr. W. Asbeek Brusse en drs. A.P. Venema. Het rapport legt interessante accenten: het pleit voor een geïntegreerde nationale en internationale veiligheidsstrategie, het laat de beperkte focus op het Nederlandse nationale belang los en gaat ook in op de maritieme dimensie van het Nederlandse veiligheids- en defensiebeleid. Ik behandel vooral deze punten, omdat het nu te ver voert om alle aspecten van het rapport te behandelen. Maar eerst ga ik in op de kijk van de WRR op de huidige staat van de krijgsmacht.

Voorkant van het WRR-rapport 'Veiligheid in een wereld van verbindingen; Een strategische visie op het defensiebeleid'.

De staat van Defensie

Het rapport beschrijft hoe Nederland sinds 1989 een moderne krijgsmacht in stand hield die actief meedeed aan vredesoperaties. In diezelfde periode nam het budget voor de krijgsmacht af en stegen de kosten van exploitatie en investeringen. In reële termen is er volgens het WRR

'Conclusie van het rapport: de toekomstbestendigheid van de krijgsmacht moet als onvoldoende worden beoordeeld'

rapport tussen 1995 en 2013 meer dan 25% gekort op de krijgsmacht. Uitgedrukt als percentage van het BBP was er sprake van meer dan een halvering van het budget. Dat betekende dat er materieel is afgestoten, hele wapensystemen zijn verdwenen en het personeelsbestand is gehalveerd. Intensieve inzet leidde tot versnelde slijtage. Dat kon om twee redenen worden opgevangen. De eerste was dat de taken voor Defensie werden uitgedrukt in ambitieniveau. Door het ambitieniveau naar beneden bij te stellen werden er minder kosten begroot. De tweede reden was de perceptie dat er geen directe dreiging op Nederland werd uitgeoefend. Minder middelen leidden tot minder vredesoperaties. Ondertussen kende het Nederlandse defensiebeleid volgens de WRR een paar bijzonderheden. Zo doet Nederland militaire missies nooit in zijn eentje, maar werkt het samen in VN-, NAVO- of EU-verband. Ons land besteedt veel aandacht aan de meervoudige dimensies van vredesoperaties: Naast de militaire kant van de zaak zijn dat het ondersteunen van het vredesproces, het winnen van vertrouwen onder de lokale bevolking, het herstellen van infrastructuur en het tijdelijk vervullen van bestuurs- en politietaken. Nederland doet ook aan bilaterale samenwerking, met landen als België, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Ten slotte wordt onze aanwezigheid in de Caribische delen van het koninkrijk genoemd.

De bovengenoemde trend van bezuinigen is in 2014 omgebogen. Daarmee kunnen volgens "Veiligheid in een wereld van verbindingen" de meest acute problemen worden aangepakt. Maar er is meer nodig en het rapport vertelt ons wat dat allemaal is. Eerst wordt de lezer evenwel een veelomvattende kijk op het begrip veiligheid geboden.

Veelomvattende veiligheid

Het rapport benadrukt herhaaldelijk dat onze veiligheid samenhangt met de veiligheid over de grens. De basis hiervoor wordt gelegd in de kijk op veiligheid die in het rapport ontwikkeld wordt. Het begrip wordt in drieën opgesplitst: (1) *national security*, (2) *flow security*, en (3) *human security*. Onder *national security* verstaat de WRR de veiligheid van de staat, zowel binnenlands als internationaal. Veiligheid en onveiligheid manifesteren zich volgens de WRR meer dan voorheen in netwerken die zich niet laten indelen in interne en externe dreigingen. Terrorisme en migratie zijn daar belangrijke voorbeelden van.

Met *flow security* wordt verwezen naar het belang van de vrije aan- en uitvoer van voedsel, grondstoffen en andere goederen en diensten en van dataverkeer. Nederland is een belangrijk knooppunt. Dat vraagt om een veilige omgeving. De raad wijst ook op overnames van grote Nederlandse bedrijven in vitale sectoren, zoals telecommunicatie of energie. Hieronder valt ook cyberveiligheid of de manipulatie van informatievoorziening. Ook extreme weersomstandigheden of een blokkade van de aanvoer van grondstoffen kunnen de *flow security* in gevaar brengen.

Met de benadrukking van de dimensie van *human security* ten slotte opent de WRR het zicht op een integrale kijk op veiligheid. Integraal, niet alleen in de zin van het opnemen van economische, sociale of ecologische aspecten in het veiligheidsbegrip, maar vooral ook van het betrekken van de ander, overzee, ver weg, in onze veiligheid. En onze veiligheid in die van hen. Bovendien kan zo nooit aanvaard worden dat de veiligheid van de staat ten koste mag gaan van de veiligheid in het dagelijks leven voor mensen. Het rapport noemt kenmerken van die veiligheid voor mensen: vertrouwen in overheidsdiensten, respect voor mensenrechten, aandacht voor behoeften en noden van gewone burgers. Defensie, mensenrechtenbeleid, het versterken van fragiele staten en ontwikkelingssamenwerking gaan, zo gezegd, hand in hand.

Veiligheidsstrategie

Op grond van die kijk op veiligheid pleit de WRR voor de totstandkoming van één binnenlandse en internationale veiligheidsstrategie. Volgens militair historicus Herman Amersfoort ontbrak het Nederland aan een deugdelijke strategie toen in 2006 de militairen werden uitgezonden naar Uruzgan. Dat leidde onder meer tot misverstanden over de aard van de missie. De situatie die de militairen ter plekke ervoeren, spoorde niet met de hoge doelstellingen die in Den Haag aan de Nederlandse aanwezigheid in Uruzgan waren toebedacht. De verschillende departementen die bij de wederopbouw betrokken waren hadden uiteenlopende belangen en ook militairen en ngo's ter plekke keken anders tegen de problemen en bijhorende oplossingen aan.

Dus is er volgens de WRR een breed gedragen veiligheidsstrategie nodig om onder andere dat soort spanningen en tegenstellingen te voorkomen. Nederland heeft nu én een Internationale Veiligheidsstrategie én een Strategie Nationale Veiligheid. Die moeten worden ondergebracht in één strategische visie, omdat binnenlandse en internationale veiligheid niet meer los van elkaar kunnen worden gezien. Om verkokering tussen de verschillende, bij dit beleid betrokken, departementen te voorkomen moet er een Nationale Veiligheidsraad komen en voor de ontwikkeling van een strategie voor de lange termijn bepleit de WRR een Planbureau voor de Veiligheid.

Deze institutionele voorstellen zijn belangrijk, maar interessanter vind ik de inhoudelijke aanzet die de WRR

doet. Het rapport benadrukt dat in de ontwikkeling van strategieën niet eenzijdig moet worden gelet op het actuele welbevinden van de eigen bevolking, economie en samenleving. Uiteraard is dat belangrijk, maar, aldus de WRR, het zijn internationale conflicten die de basisvoorwaarden voor dit welbevinden bedreigen. Bovendien stelt het rapport dat bescherming iets anders moet zijn dan afscherming. Wanneer vreedzame en voorspoedige ontwikkeling elders in de wereld uitblijft, neemt volgens het rapport de kans op internationale conflicten toe. Daarnaast komt de bedreiging van de veiligheid ook voort uit netwerken die gebruik maken van mondiale ketens en stromen, zoals terroristische groepen of particuliere milities. Daarom moet de veiligheidsstrategie zich in de visie van de raad niet beperken tot veiligheid, politie en defensie, maar ook buitenlands beleid in brede zin en ontwikkelingssamenwerking omvatten.

Als je het rapport “Veiligheid in een wereld van verbindingen” doorleest, kom je tot de volgende elementen voor een veelomvattende veiligheidsstrategie:

- Het beschermen van de fysieke ruimte, het verdedigen van het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden en in NAVO-verband dat van de lidstaten benoorden de Kreeftskeerkring.
- Het verzekeren van een fundament waarin de veiligheid van burgers, bedrijven en instellingen voorop staat.
- Het versterken van de internationale rechtsorde.
- Het bevorderen van voorwaarden en omstandigheden waaronder landen zich sociaaleconomisch, rechtsstatelijk en politiek kunnen ontwikkelen. Daarbij denkt de WRR vooral aan landen aan de zuid- en oostflank van de Europese Unie. Ook hier gaat het de WRR niet alleen om de veiligheid van staten, maar ook

die van de samenleving en van individuele personen. Dat betekent een diepergaand engagement met maatschappelijke en economische ontwikkeling.

Defensiebeleid

Bovengenoemde elementen maken aldus deel uit van een samenhangend binnenlands en internationaal veiligheidsbeleid waar een toekomstbestendige krijgsmacht deel van uitmaakt. De WRR doet aanbevelingen aan de hand van de drie hoofdtaken van de krijgsmacht. Voor het Nederlandse grondgebied op zichzelf bestaat geen directe dreiging. Derhalve bestaat de verdedigingstaak vooral uit het leveren van een relevante bijdrage aan de bondgenootschappelijke verdediging, met name in Oost-Europa en de Baltische Zee. Dat betekent onder andere meer oefeningen, meer aanwezigheid in Oost-Europa, snelle inzetbaarheid

‘Het rapport benadrukt dat in de ontwikkeling van strategieën niet eenzijdig moet worden gelet op het actuele welbevinden van de eigen bevolking, economie en samenleving’

van eenheden, luchtverkenning en meer en zwaardere vuurkracht. En behalve instandhouding en vervanging van bestaande wapensystemen moet er ook geld komen voor vernieuwing.

Nederland heeft niet langer de ruimte om zelf te bepalen aan welke missies het al dan niet deelneemt. Veiligheid is geen kwestie meer van een hoger of lager ambitieniveau, maar van noodzaak. Daarom moeten de uitgaven voor Defensie stapsgewijs worden gebracht op het niveau van 2% BBP in 2024.

‘De verdedigingstaak [van de krijgsmacht bestaat] vooral uit het leveren van een relevante bijdrage aan de bondgenootschappelijke verdediging, met name in Oost-Europa en de Baltische Zee.’ Op de foto Zr. Ms. Evertsen in de Baltische zee, naast het Duitse fregat Mecklenburg-Vorpommern. (MCD)

Wat betreft de bescherming en de verdediging van het koninkrijk legt de WRR de nadruk op het verhogen van de paraatheid, het nakomen van de afspraken in de NAVO om de defensie-inspanningen te verhogen en op het investeren in mensen, materieel en een intensievere samenwerking met de buurlanden. De raad benadrukt de bescherming van vitale infrastructuur in Nederland en een nauwere samenwerking tussen Defensie en binnenlandse veiligheidsautoriteiten. Meer naar buiten gericht is het pleidooi voor terrorismebestrijding door het wegnemen van voedingsbodems voor jihadisme en versterken van de rechtsstaat in Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Met het oog op *flow security* wordt ook ingegaan op het beschermen van handelsstromen, beschikbaarheid van grondstoffen en energie en een open, vrij en veilig internet. Ook hier wordt veiligheid als meeromvattend uitgelegd, waar de WRR de inzet voor evenwichtige en ook voor ontwikkelingslanden profijtlijke regels en standaarden voor wereldhandel bepleit.

Voor de komende jaren verwacht “Veiligheid in een wereld van verbindingen” dat er in het kader van de tweede hoofdtak behoefte zal blijven aan vredesoperaties. Hier wijst de WRR op een strategische aanpak waarin gekeken wordt naar de dieperliggende oorzaken van instabiliteit en de mogelijkheden voor preventie. Deze aanpak zou moeten worden gecoördineerd in een preventie- en stabiliseringseenheid binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarnaast zijn er nog steeds missies mogelijk in het geval van genocide, ernstige schending van mensenrechten of andere humanitaire nood. Dan zal sprake zijn van inzet met een beroep op het beginsel van de *responsibility to protect* en *human security*.

Het past in de visie op veiligheid dat de raad hier herhaalt dat de bevordering van de internationale rechtsorde een hoofdtak blijft van de krijgsmacht. Immers, zo luidt de redenering, als alle burgers wereldwijd bescherming van recht en vrijheden genieten kan er een stabiele wereldorde komen. Dat moet worden waargemaakt op basis van wat binnen het geopolitieke spel tot stand kan worden gebracht. En dus moet de bevordering van de internationale rechtsorde als hoofdtak niet worden opgegeven.

De aanbevelingen op het gebied van de derde hoofdtak staan eveneens in het licht van de verwevenheid van binnenlandse en internationale veiligheid. Hier komen dingen aan de orde als de Kustwacht, explosievenopruiming, luchtwaarneming, brandbestrijding en bijzondere bijstand. Vooral bij terrorismebestrijding is duidelijk hoe externe en binnenlandse veiligheid met elkaar te maken hebben.

Maritiem

Met deze benadering in het achterhoofd wijdt het WRR rapport ook enige beschouwingen aan de veiligheid op zee. Rusland is assertiever geworden in de Europese wateren, stelt de raad vast, en in Azië is sprake van een maritieme wapenwedloop. Het gaat zoals altijd

De capaciteit van de aanwezigheid van de Koninklijke Marine in het Caribisch deel van het koninkrijk staat onder druk. ‘De dimensie van human security is aan de orde, omdat het koninkrijk verplicht is op te komen voor de burgers van de eilanden bij ontvoering als gevolg van corruptie [en] drugshandel.’ (foto MCD)

om de beheersing van de zee. Dichtbij huis worden onderzeebootbestrijding, mijnenbestrijding en maritieme waarneming belangrijker. Maar ook breder – en de WRR brengt hier de dimensie van de *flow security* naar voren – ligt de aanschaf van maritieme capaciteit voor

‘Koester die passage, zou ik CZSK aanraden!
Het paginanummer is 174’

de hand voor de bestrijding van piraterij, bescherming van de aanlandingspunten van trans-Atlantische kabels en de bescherming van de Caribische delen van het koninkrijk. De WRR twijfelt er sterk aan of de voorziene vervanging van de huidige capaciteiten, de mijnenbestrijdingsvaartuigen, multi-inzetbare fregatten en onderzeeboten met de huidige geplande budgetten mogelijk is.

Dan volgen een paar interessante passages, waar ik graag even op wil inzoomen. Het rapport komt met prangende afwegingsvragen: Moeten we extra fregatten aanschaffen? Meer dan de geplande F 35's? Of versterken we de vuurkracht van de landmacht? En het stelt vast dat Nederland bij het beantwoorden van dat soort vragen rekening moet houden met de partners in NAVO en EU. Maar dan gaat de WRR een stapje verder en schrijft hij dat het “verstandig en legitiem” is om nationale voorkeuren aan te brengen die aansluiten bij Nederlandse belangen en capaciteiten. Meer concreet: “Als ‘zeevarende natie’ kan Nederland zijn marine extra versterken en daardoor tegelijk impulsen geven aan de maritieme sector, inclusief opleidingen voor de zeevaart.” Koester die passage, zou ik CZSK aanraden! Het paginanummer is 174.

Over de aanwezigheid van de Koninklijke Marine in het Caribisch deel van het koninkrijk merkt het WRR rapport op dat de capaciteit onder druk staat. *National security*, *flow security* en *human security* zijn ook hier aan de orde. *National security*, waar het volgens de WRR de vraag is

of Venezuela niet een keer de soevereiniteit over Aruba, Bonaire en Curaçao zal opeisen. Binnenlandse onrust in Venezuela, zo staat in het rapport, kan in een buitenlands avontuur omslaan. De dimensie van *human security* is aan de orde, omdat het koninkrijk verplicht is op te komen voor de burgers van de eilanden bij ontwrichting als gevolg van corruptie, drugshandel en andere vormen van georganiseerde misdaad. En ten slotte gaat het om *flow security*, vanwege het misbruik van internationale vaarroutes. Nederland moet militair een ondersteunende en aanvullende rol spelen met de Caribische staten en andere betrokkenen, zoals de Verenigde Staten, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Aldus adviseert de WRR en hij pleit voor versterking van de staatsinstellingen, de rechtspraak, de politiek het Openbaar Ministerie en voor sociaaleconomische ontwikkeling.

Conclusie

Ik heb het rapport "Veiligheid in een wereld van verbindingen" met veel genoegen gelezen. Sinds in 2014 de agressie van Rusland en de onmenselijkheid van ISIS in volle omvang naar buiten kwamen, werd het in Nederland *bon ton* om te spreken van een terugkeer van de geopolitiek. Het machtsrealisme. Rusland zou zich bedreigd voelen door de uitbreiding van de NAVO en de EU naar het Oosten. We zouden ons in deze visie moeten realiseren dat Oekraïne zogenaamd behoort tot de Russische invloedssfeer. Alle landen streven in deze redenering nu eenmaal hun eigen belangen na. Of de bevolking zelf vrije verkiezingen wil en zelf wil beslissen over de internationale affiliatie van hun land, is voor realisten, die zich erbij neerleggen dat blote macht sterker is dan rechtvaardigheid, van ondergeschikt belang.

Met het omvattende veiligheidsbegrip kiest de WRR een geheel andere benadering. Hij heeft daarmee een

wezenlijk element aan de discussie over veiligheid en defensie toegevoegd. Veiligheid is betrokkenheid, geen verschansing. Veiligheid kan nooit voortkomen uit de stabiliteit van een verstikkende orde die mensen onderdrukt. Ik juich de inkadering van het defensiebeleid in een bredere strategie, die niet alleen de binnenlandse met de internationale veiligheid verbindt, maar ook de veiligheid van mensen hier met mensen elders, van harte toe.

Het zal aan het karakter van WRR rapportages liggen, maar soms zou je willen dat de samenstellers zich wat concreter uitspreken. Ook openen ze discussies die vragen om vervolg. Neem bijvoorbeeld de passages over Venezuela en de risico's die de ontwikkelingen in dat land voor het Koninkrijk inhouden. Als ik dat zo lees denk ik dat de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken best eens zou kunnen nadenken over de vraag of het geen tijd wordt om het beleid ten opzichte van Venezuela in een speciale nota in kaart te brengen. Venezuela is een fragiele staat geworden die steeds verder aan het wegzinken is in onderdrukking, armoede en onrecht. Dat is gevaarlijk, want het is nog een buurland ook.

Het rapport "Veiligheid in een wereld van verbindingen" bepleit een politiek debat over de gewenste politieke, beleidsmatige en strategische keuzes voor Defensie. Het WRR rapport komt bovendien uit op een moment dat de politiek bezig is met de formatie van een nieuw kabinet. Laten we hopen dat niet alleen de aanbevelingen, maar ook de benadering die daar onder ligt terecht komt in het regeerakkoord en in de voornemens van de meest betrokken ministers.

Bijzonder hoogleraar prof. dr. Theo Brinkel bekleedt de KVMO leerstoel Militair-maatschappelijke studies aan de Universiteit Leiden.

CARTOON

Het artikel 'De Slag in de Javazee die niet plaatsvond' van dr. Jaap Anten, in Marineblad nr. 1, 2017, heeft tot een aantal reacties en replieken geleid die verspreid over meerdere nummers zijn geplaatst. Hieronder, ter afsluiting van de discussie in het Marineblad, de reactie van dhr. H.O. Bussemaker.

Reactie op de reactie van LTZ1. b.d. J. Mohrmann, in Marineblad nummer 3, mei 2017, pag. 9.

'De geringe torpedovoorraad voor de Nederlandse onderzeeboten zouden volgens Mohrmann een beletsel vormen voor de Nederlandse onderzeeboten om de roedeldivisietactiek uit te voeren. De redenering die ik niet begrijp: indien men een tekort aan torpedo's heeft moet men zorgen dat de beschikbare torpedo's het grootst mogelijke effect sorteren door, bij belangrijke doelen, de trefkans zo groot mogelijk te maken. Dit betekent een aanval op korte afstand. Hoe korter de afstand is hoe groter het risico voor de aanvallende onderzeeboot. Door de roedeldivisietactiek kan het risico aanzienlijk worden beperkt omdat dan vele onderzeeboten tegelijkertijd in actie zijn en de vijand daardoor zijn aandacht moet verdelen en in verwarring wordt gebracht, zodat hij minder effectief kan optreden (Wolfpacktactiek). Juist het gebrek aan torpedo's noopt de aanval tot het gebruik van de roedeldivisietactiek. Ten tweede zou men de voor de jagers bestemde torpedo's, na aanpassing voor de onderzeeboten kunnen gebruiken. Alleen Hr. Ms. Piet Hein heeft tijdens de oorlog torpedo's gelanceerd op de vijand.

Het was het beleid van Helfrich om vliegboten, die in de eerste plaats bestemd waren voor de verkenning, eveneens te gebruiken voor aanvallen op zwaar verdedigde doelen. Deze vliegboten waren groot, langzaam en vooral aan de onderzijde zeer kwetsbaar en onontbeerlijk voor vrijwel alle acties van de Marine zowel boven op of onder water. Dit is duidelijk gebleken tijdens de acties in de Javazee in 1942.

De belangrijkste offensieve operatie van de Marine Luchtvaart Dienst aan het begin van de oorlog is de aanval op Davao geweest, op 23 december 1941. Na afloop van deze operatie werd door de commandant van de vliegtuiggroep 5, H.V.B. Burgerhout, een uitgebreid telegram gestuurd aan de ACH (Area Combined Headquarters) waarin geadviseerd werd de aanval niet te herhalen omdat de tegenstand te Davao veel ernstiger was dan verwacht werd, ondanks het verrassingseffect. Ondanks de waarschuwingen van Burgerhout werd aan 2 vliegtuiggroepen een tweede dagaanval op hetzelfde doel als gepland op 27 december 1941 opgedragen. Het telegram van Helfrich vermeldde tevens dat de aanval tot het uiterste moest worden doorgezet. Een merkwaardig bevel aan een toekomstig ridder MWO (op 11 december 1950 werd Burgerhout onderscheiden). De aanval eindigde in een fiasco. Voor de aanval werden 4 vliegboten vernietigd op het meer van Tondano door Japanse zero's. Een fout van Helfrich. Door deze handelingen gingen vliegboten verloren die bij de aanval op Java broodnodig bleken te zijn.

Mohrmann beweert dat door de chaos bij de Geallieerden de roedeltactiek niet kon worden toegepast. Ik zie geen verband tussen de chaos bij de Britten en de roedeltactiek. In wezen werd de roedeltactiek niet toegepast omdat Furstner en Helfrich navalisten waren die zware schepen wensten. De kruisers kregen de taak toebedeeld om o.a. Java te verdedigen en niet de onderzeeboten. De zienswijze van Furstner en Helfrich met betrekking tot onderzeeboten en vliegtuigen is aangegeven in het rapport van de z.g. Technische Commissie. Dit rapport werd in opdracht van de toenmalige minister van Defensie geschreven door Furstner (als voorzitter) en Helfrich en enige andere marineofficiëren.

Conclusies van dit rapport uit 1939 waren:

- De vijand zal bij een aanval op Java met 6 verschillende konvooien moeten aanvallen waardoor een grote overmacht van de vijand nodig is;
- De onderzeeboot zal een ondergeschikte rol spelen in een toekomstige oorlog;
- Het vliegtuig werd even negatief beoordeeld als de onderzeeboot. De commissie kwam tot de slotsom, die zelfs onderstreept in het rapport is weergegeven: "Het schip vervangen kan het vliegtuig niet".

In dit rapport werd de roedeldivisietactiek verzwegen. Het rapport is duidelijk naar een doel toegeschreven; men wilde hoe dan ook slagkruisers hebben. Het geeft tevens aan dat de leden van de commissie geen inzicht hadden in de wijze waarop en de middelen waarmee een toekomstige zeeoorlog in de toekomst uitgevochten zou worden.

Op 10 december 1941 was, na het tot zinken brengen van de Prince of Wales en de Repulse, het slagschip-tijdperk voorbij en kwam het vliegtuig daarvoor in de plaats. Volgens Churchill vormde de Duitse U- boot, speciaal in Wolfpack verband opererend, de grootste bedreiging voor het Britse rijk in WO II. Het grootste gedeelte van de Japanse handelsvloot viel ten prooi aan de Amerikaanse onderzeeboot-vloot, al of niet in roedelverband opererend.'

ir. H.O. Bussemaker is zoon van LTZ1 A.J. Bussemaker, de commandant van Hr. Ms. O 16 die in 1941 tot zinken werd gebracht in de Zuid-Chinese Zee. H. Bussemaker is medeauteur van 'De tegenaanval - Anton Bussemaker (1900-1941). Onderzeebootcommandant' en medeauteur van 'Gelouterd door strijd - de Nederlandse Onderzeedienst tot de val van Java, 1942'.

Duurzaamheid heeft ten minste twee betekenissen. Zo hoeft duurzaam geproduceerd hout niet altijd duurzaam te zijn en is duurzaam hout niet altijd duurzaam geproduceerd. Enerzijds heeft duurzaamheid dus een ecologische connotatie en anderzijds gaat het om iets wat lang meegaat. Deze bijdrage¹ gaat over een duurzame Grand Strategy. Een duurzame strategie is een strategie die langere tijd meegaat.

Een duurzame Grand Strategy

Tussen oorlog voeren en duurzaamheid in ecologische zin zit tegenstrijdigheid. Als de oorlog eenmaal uitbreekt, hoog in het geweldsspectrum, dan zullen partijen waarschijnlijk weinig rekening meer houden met het milieu. De meesten van ons herinneren zich nog wel de beelden van brandende olieputten bij de oorlogen in Iran en Irak. Bij oorlog voeren worden granaten afgevuurd, ontstaan branden, explosies, wordt er veel brandstof verstoofd et cetera: als de oorlog eenmaal uitbreekt, dan heeft het milieu zwaar te lijden.

De beste manier om duurzaam met de krijgsmacht om te gaan is: voorkómen dat zij in een oorlogssituatie verzeild raakt. Dit kan alleen als zij sterk genoeg is om een potentiële vijand af te schrikken. *Si vis pacem para bellum*: wie vrede wil bereidde zich voor op oorlog. Als een inbreker uw huis wil leegroven, zal hij zich waarschijnlijk eerder door een bulldog laten afschrikken dan door een poedel. De vraag is dus of de Nederlandse en bondgenootschappelijke krijgsmachten op een bulldog lijken of op een poedel.

Een ding is zeker: het evenredige aandeel dat Nederland aan het bondgenootschap zou moeten leveren heeft meer weg van een poedel dan van een bulldog. Na jarenlange bezuinigingen besteedt Nederland inmiddels ongeveer 1% van zijn bruto binnenlands product aan de krijgsmacht, daar waar wij 2% hadden toegezegd. Eigenlijk is

het minder dan 1% als we de btw, de wachtgelden en de politietaken op Schiphol ervan aftrekken. Deze laatste worden namelijk ook uit de defensiebegroting betaald.

Strategisch gebrek

De vraag is waarom een rijk land als Nederland, in de top 20 rijkste staten in de wereld, zo weinig bereid is zijn verantwoordelijkheid te nemen binnen zijn bondgenootschappen als het gaat om defensie. Dit is naar mijn mening mede te wijten aan een gebrek aan strategisch denken, noem het strategische armoede. Deze strategische armoede lijkt overigens diep geworteld te zijn in onze cultuur. Reeds Johan de Witt in de 17e eeuw beklagde zich erover, dat - en ik parafraseer - dit volk is slechts dan bereid aan de strijdkrachten geld uit te geven, als de vijand dreigend aan de poorten staat. Als de vijand dreigend aan de poorten staat, dan is het te laat. U weet allen dat ontwerp, verwerving, bouw, integratie en gereedstelling van defensie materieel, samen met opleiding en instructie van het personeel, vaak jaren in beslag nemen. Ook de inspanningen aan het eind van de jaren '30 om de krijgsmacht weer op orde te krijgen waren te laat om adequaat te kunnen reageren in de meidagen van 1940. Anno 2017 hebben we nog steeds grote moeite om te gaan met strategische vraagstukken. We lijken er reactief mee om te gaan, en niet proactief. Op politiek-strategisch niveau kwam de overname van KPN door een Zuid-Amerikaanse investeerder als een verrassing en stelde men zich

pas op dat moment de vraag of het hier om nationaal belang ging. Vorig jaar een herhaling van zetten. Toen ging het om de overname van PostNL door de Belgen. Was dat wel of geen nationaal belang? Pas als een specifieke casus aan de orde is beginnen we er over na te denken, eerder kennelijk niet.

Zijn we dan helemaal niet in staat tot strategisch denken en anticiperen? Als het gaat om onze nationale waterhuishouding dan wel. De verwachte stijging van de zeespiegel leidt ertoe, dat we wel nadenken over een veilige toekomst voor de Nederlandse delta. In het Deltaprogramma 2017 valt te lezen dat het Deltafonds een financiële vulning heeft tot en met 2030, dat is dertien jaar vooruit. Het deltaprogramma geeft zelfs een beleidsmatige doorkijk tot 2050, over 33 jaar. De dreiging van stijgend water doet ons wel anticiperen, de externe dreiging kennelijk niet. Bij defensie blijkt het budget steeds weer onderworpen te zijn aan de grillen van een jaarlijkse begrotingscyclus, meestal kortingen. Sinds meer dan 35 jaar (bestek 81) wordt Defensie onderworpen aan bezuinigingen of eufemistischer: ombuigingen en extensiveringen. Een begrotingscyclus van een jaar verstaat zich echter niet met materieelprojecten die een doorlooptijd hebben van een jaar of tien. Het gevolg hiervan is onder andere, dat reeds besteld materieel soms met verlies moet worden doorverkocht. Dit resulteert niet alleen in kapitaalvernietiging, maar bovendien wordt het noodzakelijke materieel niet toegevoegd aan de krijgsmacht. Verouderd materieel dat nog over is, leidt vervolgens tot hogere exploitatiekosten, waardoor de vicieuze cirkel verder verdiept.

Waarom is de defensiebegroting onderworpen aan een jaarlijkse begrotingscyclus en zien we wel kans om onze waterhuishouding voor de komende tientallen jaren te beschermen, met de bijbehorende budgetten? Mogelijk omdat we de veiligheid van de waterhuishouding niet als *free rider* kunnen afwentelen op bondgenoten, de collectieve veiligheid wel. Zo betaalt de VS ongeveer 3,5% van zijn BBP aan en ook de gezamenlijke veiligheid en defensie; Nederland dus slechts een schamele 1%.

'Als het gaat om onze nationale waterhuishouding zijn we wel in staat tot strategisch nadenken en anticiperen'. (foto commons.wikimedia.org/ Vladimir iman)

Ondanks het gebrek aan visie op internationale en collectieve veiligheid en de bijbehorende gebrekkige visie op de krijgsmacht is deze veiligheid wel heel erg belangrijk voor Nederland. Er zijn maar weinig landen die zo zeer geglobaliseerd zijn als ons land. Wij zijn voor onze welvaart vrijwel geheel afhankelijk van het buitenland. Het argument dat Nederland een klein land zou zijn en dat onze inspanningen op het gebied van veiligheid er toch niet toe doen houdt geen stand. Niet alleen hebben we de plicht om binnen de bondgenootschappen ons evenredige aandeel te leveren, zeker als rijk land, maar Nederland is juist ook zeer afhankelijk van externe relaties en handel. Wij zitten in de wereld top drie van geglobaliseerde landen. Wij zitten in de wereld top tien van grootste exporteurs. Rotterdam is de grootste haven van Europa. Door de geografische positie van Nederland aan de delta van de Maas

'De vraag is of de Nederlandse en bondgenootschappelijke krijgsmachten op een bulldog lijken of op een poedel'

de Rijn en de Schelde hebben wij een cruciale doorvoerfunctie voor het Europese achterland. Dit zijn allemaal argumenten om ons op het buitenland en externe veiligheid te richten. Zoals voormalig minister Luns zei: Nederland heeft een groot buitenland.

Naar een duurzame Grand Strategy

Het belang van onze krijgsmacht volgt uit het belang van onze nationale en bondgenootschappelijke veiligheid en onze belangen. De adequate inrichting van de krijgsmacht begint met een goede strategie in de strategische hiërarchie staat de politieke strategie, ofwel in Angelsaksische termen: de *Grand Strategy* bovenaan. Feit is, dat Nederland geen *Grand Strategy* heeft. Uit een *Grand Strategy* zou op politiek niveau volgen wat de doel, plan, middelen-relatie is met betrekking tot onze belangen en onze veiligheid. Een doelstelling van onze *Grand Strategy* zou moeten zijn: het veiligstellen en bevorderen van onze nati-

onale en bondgenootschappelijke belangen. Dan moeten we wel eerst op ons netvlies hebben welke deze belangen zijn. Uit de kwestie rond om KPN en PostNL blijkt wel dat we daar nauwelijks conceptueel zicht op hebben.

Voor het opstellen van een *Grand Strategy* is het van belang eerst de nationale en bondgenootschappelijke belangen te inventariseren. Nederlands is in tegenstelling tot bijvoorbeeld Noorwegen een zeer dichtbevolkt land, hetgeen specifieke belangen en veiligheidsrisico's met zich meebrengt. Nederland heeft, net als bijvoorbeeld Israël, zeer geringe strategische diepte. Dit stelt bijzondere eisen aan verdediging. Nederland heeft een zeer dichte infrastructuur. Niet alleen van wegen, waterwegen en spoor, maar ook van bijvoorbeeld internet- en energiekabels. Grote delen van dit land bevinden zich onder de zeespiegel, ook dat maakt Nederland uniek, zelfs in de wereld. Nederland is samen met zijn bondgenoten afhankelijk van de *Sea Lines of Communication*, die beginnen in de Oost en Zuid Chinese zee en die eindigen bij de Nieuwe Waterweg. Deze opsomming is niet uitputtend, maar het mag duidelijk zijn dat de specifieke strategische eigenschappen van ons land ook specifieke kwetsbaarheden met zich meebrengen. Uiteindelijk is Nederland zelf de belanghebbende om deze kwetsbaarheden te beschermen tegen verschillende dreigingen. Dreigingen kunnen zowel statelijk, niet statelijk als ecologisch of humanitair van aard zijn. Een invasie van een andere Westerse democratie mag vooralsnog uitgesloten zijn, staten als Rusland en China vormen met hun strategieën van *hybrid warfare* een serieuze bedreiging voor onze en onze bondgenootschappelijke veiligheid. Niet-statelijke actoren: terroristische en criminele organisaties, vormen een voortdurende dreiging. Ecologische en humanitaire dreigingen, zoals milieuvervuiling, waterschaarste

en migratie zullen toenemende wissel trekken op onze veiligheid.

Een *Grand Strategy* is een plan dat op politiek-strategisch niveau doelstellingen koppelt aan middelen. Na de inventarisatie van veiligheidsbelangen en bedreigingen moet dus een plan volgen. Een goed plan is adaptief en kan zich ook aanpassen aan het gedrag van een vijand of een potentiële opponent. Ingrediënten voor een duurzame *Grand Strategy* bestaan reeds, zoals de Strategie Nationale Veiligheid en de Internationale Veiligheidsstrategie, samen met het interdepartementale rapport Verkenningen. Dit blijven echter slechts strategische concepten, zolang aan de plannen niet de benodigde middelen worden gekoppeld. En daar ontbreekt het de afgelopen decennia aan.

Een duurzame *Grand Strategy* is een integraal plan op langere termijn voor onze nationale en bondgenootschappelijke veiligheid. Daarvoor moeten we eerst goed inventariseren wat onze veiligheidsbelangen zijn. Als we deze exercitie goed uitvoeren, zal daar ook een gebalanceerde krijgsmacht uitrollen. De budgetten die daarmee samenhangen moeten net als het Deltaprogramma, meerjarig zijn. Als we samen met onze bondgenoten goed voorbereid zijn, zullen tegenstanders hun knopen tellen en geen oorlog ontketen. En dan zal een duurzame *Grand Strategy* ook een *Grand Strategy* voor duurzaamheid blijken te zijn.

KTZ mr N.A. (Niels) Woudstra is plaatsvervangend hoofd van de Permanente Militaire Vertegenwoordiging van Nederland bij de NAVO en EU.

Noot

¹ Dit de tekst van een inleiding die KTZ Woudstra heeft gegeven tijdens het Kooy symposium op 12 april 2017.

'Een gebrekkige talenkennis vormt een steeds groter probleem voor Defensie en het ministerie van Buitenlandse Zaken'.

column

Nederland werd ooit geroemd om zijn talenkennis. Frans, Duits en Engels, we spraken ze allemaal. Nu lijken we alleen een mondje Engels - of eerder Amerikaans - te kunnen spreken en gaan we er vanuit dat de rest van de wereld dat ook kan. Als onze gesprekspartner het even niet begrijpt vallen we terug op de vernuftige Hollandse tactiek om alsnog de boodschap over te krijgen: herhalen, langzaam articuleren en vooral harder praten.

Een gebrekkige talenkennis vormt een steeds groter probleem voor Defensie en het ministerie van Buitenlandse Zaken (BZ). Moet er een staffunctie worden gevuld bij de VN-missie in Mali? Vind maar eens een officier die Frans kan spreken. Voor de Nederlanders bij MINUSMA die alleen Engels spreken verloopt het communiceren met de Malinesen, vertegenwoordigers van het gros van de deelnemende Afrikaanse landen en de regionale macht Frankrijk derhalve stroef. Wederom een missie in een gebied waar we de taal niet spreken en de cultuur niet begrijpen.

Tijdens de Koude Oorlog gaf de School voor de Militaire inlichtingendienst (SMID) de beroemde opleiding krijgsgesvangene ondervrager/inlichtingen-vertaler Russisch. Uitverkoren dienstplichtigen kregen een intensieve 9-maanden cursus Russische taal en grammatica, waarbij velen de eindstreep niet haalden. De Russisch sprekers gingen hierna niet alleen in inlichtingen werken maar kwamen ook in de diplomatie en elders terecht. Zo is Europese Commissaris Frans Timmermans, een polyglot die zes talen vloeiend spreekt, een alumnus van de opleiding. Na de Koude Oorlog werd de opleiding gestaakt; nu is er een groot tekort aan mensen die Russisch spreken en de cultuur begrijpen. Ook hebben zowel Defensie als BZ een tekort aan sinologen en arabisten. Terwijl veel buitenlandse diplomaten maandenlang Nederlands leren voordat ze in Den Haag worden geplaatst, krijgen Nederlandse diplomaten en militair attachés een paar uur taal cursus, even snel voordat de container ingepakt wordt.

Idealiter zou Defensie gezamenlijk met BZ een oplossing moeten vinden voor het gebrek aan talenkennis. Bij de werving valt waarschijnlijk geen winst te behalen, aangezien middelbare scholen gewoonweg weinig leerlingen afleveren die goed Frans, Duits of andere talen spreken. Salarisprikkels helpen waarschijnlijk meer en worden bijvoorbeeld door het Amerikaanse *State Department* en het *Department of Defense* gebruikt. Spreek je een bepaalde taal op niveau, dan krijg je een extra toelage. Bijkomend voordeel: de organisatie weet precies wie welke taal spreekt. Natuurlijk moet de taalvaardigheid wel op peil worden gehouden en wordt om de paar jaar een proef afgelegd. Tot slot zou het personeelsbeleid veel meer kunnen investeren in opleidingen, *in house* of erbuiten. Start maar weer een Russisch klasje.

Een taal spreken betekent niet alleen kunnen communiceren, maar leidt ook tot begrip van de andere (en eigen) cultuur. Stafofficiëren, diplomaten en inlichtingsofficiëren die hun talen spreken zijn breder inzetbaar en vaak effectiever. Hiernaast wordt onze kijk op de wereld tegenwoordig bepaald door de prisma van de Engelse taal; op zichzelf een rijkdom maar het is niet voldoende om de niet-anglo-saksische wereld te begrijpen. Nu zet de Nederlandse vakantieganger of militair, vol goede bedoelingen zijn beste (steenkolen) Engels op... *and then the monkey comes out the sleeve*.

Mr. S. (Sergei) Boeke, voormalig marineofficier, is onderzoeker aan de Universiteit Leiden, Campus Den Haag.

De toeleverancier als kanonnenvoer

14 juni jl. hield uw vereniging haar jaarvergadering. Ik had de eer om een bijdrage te leveren aan het symposium 'Cyber warfare'. Mijn bijdrage had als ondertitel 'Ik hoop, oprecht, dat u niets nieuws hoort'. Ik heb het thema vanuit grofweg twee invalshoeken benaderd: a) de (on)veiligheid van toeleveranciers en hun producten en b) de keuzes die individuen dagelijks maken die direct van invloed zijn op de digitale veiligheid van een organisatie.

Wat betreft laatstgenoemde: wat valt daar zoal onder? Bewuste keuzes bij de inkoop en de koppeling van apparatuur aan het Internet en keuzes in gebruik van het Internet, (online)gedrag, connectiviteit. Keuzes waar iedereen in de organisatie dagelijks voor staat, van de hoogste in rang tot de medewerker in de postkamer.

Vier jaar geleden stond een artikel van mijn hand in het Marineblad, onder de titel 'De toeleverancier als frontsoldaat'.¹ Hierin betoogde ik onder andere dat iedere moderne organisatie voor zijn ICT-veiligheid deels afhankelijk is van de mate van veiligheid die de toeleveranciers en de toeleveranciers van hun toeleveranciers, inbouwen in de (deel)producten die zij aanleveren. Inmiddels is het *Internet of Things* er. Ik vermoed dat het aantal sensoren en chips in uw organisatie niet meer te tellen zijn en ze 'bellen allemaal naar huis'.

In 2017 is het aantal *hacks* dat het nieuws heeft gehaald groot. Dit betreft grote *hacks* op RSA, VISA en Sony of zeer invloedrijke, zoals op Diginotar, dat Nederland op

haar grondvesten deed schudden. Daarnaast hebben zich politiek gemotiveerde hacks voorgedaan, zoals bij de Democratische Partij in de V.S. in 2016. Kleine *hacks* halen het nieuws niet of, erger, zijn zelfs nooit opgemerkt. Botnets van Internetcamera's en smart-TV's verzenden malicieuze boodschappen. Dus het is niet moeilijk voor te stellen dat dat ook kan met bedrijfsauto's, camera's op defensie terreinen of onderdelen op marineschepen. Een teken dat de toeleverancier, ook die van Defensie, verworpen is van frontsoldaat tot kanonnenvoer voor kwaadwillenden.

In deze bijdrage selecteer ik drie onderwerpen waar organisaties en individuen binnen die organisaties voor staan en de keuzes die zij dagelijks moeten maken in het gebruik van de opties die het Internet hen (en aanvallers) biedt. Achtereenvolgens zijn dat inkoop en toeleveranciers, individuele keuzes in gebruik en keuzes in connectiviteit. Ik focus hierbij bewust op het microniveau, omdat de beslissingen die men hier neemt opgeteld kunnen lei-

den tot een succesvolle aanval, zoals recentelijk in de Oekraïne, of in 2007 in Estland en in 2010 in Georgië, waar landen succesvol digitaal zijn aangevallen.

Inkoop en toeleveranciers

Geen enkele organisatie bestaat *stand-alone*. Allemaal zijn ze afhankelijk van partijen die hen diensten en producten leveren om te functioneren. Hoe groter de organisatie, hoe meer externe partijen er betrokken zijn. Al deze partijen hebben in de afgelopen 20 jaar meerdere automatiseringsslagen gemaakt. Slagen die vaak menselijke tussenkomst uitsluiten en digitaal, softwarematig maatwerk afleveren. Systemen voor onderhoud, bestellingen, personeelsadministratie, etc., etc.. Hoe veilig zijn die online systemen?

Dit alles heeft ten minste één gemeenschappelijk kenmerk: een Internetverbinding waar de relevante data gedeeld wordt met de toeleverancier. Heel vaak is er een tweede overeenkomst: de producten zijn onveilig *by design*. Ongetwijfeld zijn er tot aan de dag van vandaag systemen door de Koninklijke Marine (KM) aangeschaft, die onveilig zijn aangeleverd en wellicht/waarschijnlijk zijn misbruikt door cybercriminelen of staatactoren voor spionage. In sommige gevallen is er zelfs geen oplossing, omdat de producent die niet aanbiedt, totdat het product aan vervanging toe is.

Het is 2017. Inmiddels liggen de naïeve jaren rondom het Internet al enkele jaren achter ons. De verantwoordelijkheid voor digitale veiligheid van de afdeling Inkoop van de KM c.q. Defensie is, naar ik aanneem, onderkend. Bij inkoop hoort veiligheid mede voorop te staan in de onderhandelingen met toeleveranciers. De druk op hen (en daarmee op de toeleveranciers achter hen), opvoerend. Een veilig product inkopen is een enorme uitdaging maar een die overwonnen moet worden om een veiligere organisatie te hebben. De afdeling Inkoop staat in de frontlinie van de digitale strijd. Zij staat echter niet alleen. Discussies rondom *duties to care*, een zorgplicht voor iedere ondernemer in ICT-producten, zijn inmiddels opgestart; in Nederland via de Cyber Security Raad.² Een grote organisatie als Defensie kan een verschil maken in dit soort discussies. Vooral omdat dit voor een deel ziet op al die 'kleine' producten, die niets met de KM organisatie

'Vrijwel niemand weet waar de printplaat die het apparaat aanstuurt precies is gemaakt of welke instructies hier op staan. (pixabay.com)

an sich van doen hebben, maar wel in groten getale in de organisatie zijn opgenomen: koffiezetapparaten, *smart buildings*, airconditioning, printers, etc., apparaten die allemaal aan het defensienetwerk hangen en communiceren met 'thuis'. Wie, wat en waar dat thuis ook is, maar China als grote producent van ICT-producten is er zeker een van. Vrijwel niemand weet waar de printplaat die het apparaat aanstuurt precies is gemaakt of welke instructies hier op staan. Zeker de salespersoon van uw directe leverancier niet. Deze wil verkopen. Deelname verhoogt de slagkracht in de *duty to care*-discussie.

Individuele keuzes in gebruik

Werknemers werken op apparatuur van 'de zaak'. Sommigen werken (ook) op apparaten van henzelf, die direct of indirect zijn aangesloten op het bedrijfsnetwerk. Men werkt thuis en onderweg naar huis of op reis. Meerdere keren per dag staat iedere werknemer voor keuzes die de veiligheid van de organisatie als geheel kunnen raken. Dat kan variëren van het openen van een website, die op zich onschuldig is, maar *malware* host, omdat de website-eigenaar zichzelf slecht beveiligd. Het downloaden van handige apps op de mobiel van de zaak. Thuiswerken op een privé apparaat, zonder een VPN verbinding. Kinderen op de laptop/pad/mobiel van de zaak laten spelen. Wifi van het hotel, de trein of de kroeg gebruiken in plaats van

'Geen enkele organisatie bestaat stand-alone. Allemaal zijn ze afhankelijk van partijen die hen diensten en producten leveren om te functioneren'

het abonnement, etc., etc..

Het gevaar zit niet alleen in extra-curriculaire activiteiten op het Internet, maar ook in dagelijkse handelingen, waar normaal lijkende facturen, boodschappen, e-mails, etc. *malware* hosten. Hoe deze te onderscheiden van echte rekeningen, etc.? Iedereen kan een frauduleus bericht openen. Wel kunnen medewerkers bewust gemaakt zijn van de gevaren. Dat maakt hen attenter.

Versterken van de zwakke schakel: de mens

Alle incidenten, zoals hier boven beschreven en vele andere, zijn niet uit te sluiten. Wij zijn immers mensen. Het gaat om uitsluiten wat uitgesloten kan worden. Er zijn twee opties tot oplossingen die ik er uit wil halen. De eerste is het opstellen van protocollen voor gebruik. Dit mag wel, dit mag niet. En deze strikt, voor iedereen, opvolgen.

De tweede is de noodzaak medewerkers op regelmatige basis te trainen. Net zoals zaken rondom fysieke veiligheid regelmatig worden getraind. Sterker, militairen trainen zeer geregeld om onder stressvolle omstandigheden, noodzakelijke basishandelingen vrijwel automatisch te kunnen verrichten. Daar past een geregelde cybertraining prima bij: het cyberalarm. Bewustmaking en weten hoe te handelen, mocht iets toch fout gaan. En ja, dat geldt ook voor u, officieren. Denk aan berichten over geregeld voorkomende CEO-fraude in het bedrijfsleven. En dit geldt voor alle functieniveaus binnen een organisatie: de lijnmanager, de administrateur, de secretaresse, de archivaris,

het technische personeel, etc.. Misschien juist wel voor het uitvoerend personeel, omdat zij veel routinematige handelingen verrichten, waardoor er gemakkelijk iets frauduleus door heen kan glippen.

Keuzes in connectiviteit

Bij connectiviteit denkt men doorgaans aan de vraag 'hoe is mijn organisatie met het Internet verbonden?'; 'kan ik bellen?', 'doet mijn website het goed?'. Dit zijn belangrijke vragen, maar vergeet ook niet de plekken waar, zo blijkt uit mijn persoonlijke ervaring, vaak de blinde vlekken zitten van organisaties. Een paar veel voorkomende reacties die ik krijg op mijn vragen: 'Hosting? Maar die regelt toch de veiligheid van mijn website?' Of: 'Ik heb een jarenlange, goede relatie met mijn websitebouwer. Ik vertrouw hem volkomen'. Ik vraag dan even door en dan valt het gesprek vaak stil, want 'Nee, die vragen heb ik nooit gesteld'. De meest elementaire beveiliging blijkt vaak te ontbreken. Leveranciers leveren waar om wordt gevraagd en niets meer.

'Mag een werknemer in de trein de wifi gebruiken of kan en moet hij een VPN opzetten, waardoor het wel veilig is?'

Dit deel valt, opnieuw, onder inkoop. Zijn hier de vragen gesteld die veiligheid garanderen? Dezelfde vraag moet u zich stellen over apparatuur op kantoor die met het Internet wil verbinden, zoals het koffiezetapparaat, evenals bij al die nieuwe systemen voor communicatie, van iPhone tot *videoconferencing*. Wat kan het, wat doet het, is het veilig, wie leest ze naast uzelf ook uit en willen wij dat wel of slechts onder, door ons bepaalde, voorwaarden? Dit moet iedere keer weer een afweging zijn, voordat u een nieuw, *smart* apparaat aanschaft en door de monteur laat aansluiten of, o zo handige, sensoren in systemen laat plaatsen.

Het andere deel inzake connectiviteit valt onder de individuele keuzes. Zijn er binnen Defensie regels gesteld over hoe men eenmaal buiten de poort omgaat met connectiviteit? Wat mag wel en wat mag niet als het over het gebruik van defensie ICT-communicatie apparatuur gaat en hoe gaat men eenmaal buiten om met organisatievertrouwelijke gegevens? Mag een werknemer in de trein de wifi gebruiken of kan en moet hij een VPN opzetten, waardoor het wel veilig is? Hoe zit dat thuis? Op dienstreis? Al dit soort keuzes moeten voor medewerkers gemaakt zijn, want anders maken zij die zelf. Communiceer hier helder over. Goedkoop kan op termijn enorme duurkoop blijken als defensiegeheimen via de hotelkamerwifi in verkeerde handen komen. Inkoop komt hier weer om de hoek kijken maar ook de protocollen voor gebruik.

Mogelijke oplossingen

Bij deze drie invalshoeken gaat het om het gebruik van software, diensten en apparatuur die derden aanleveren. Het gebrek aan eisen die aan ICT (gerelateerde) apparatuur gesteld zijn en worden, heeft de veiligheid van de samenleving als geheel in gevaar gebracht. Dus ook de

KM. De verantwoordelijkheid en de gevolgen schuift de ICT-industrie graag af op de eindgebruiker, iets wat de overheid de facto jarenlang heeft ondersteund. Daar staat tegenover dat het voor de gemiddelde eindgebruiker te complex is en te veel tijd kost om zelf zijn digitale veiligheid te regelen. Die eindgebruiker werkt ook bij de KM. Zijn gedrag thuis zal niet heel veel anders zijn op de zaak. De toeleverancier op zijn beurt heeft geen enkele prikkeling veiliger te zijn. Te weinig partijen vragen om veilige producten en men wil er niet voor betalen. Het doorschuiven van verantwoordelijkheid in combinatie met het gebrek aan kennis en stimulering heeft zowel de toeleverancier als de eindgebruiker tot kanonnenvoer gemaakt voor cybercriminelen en staatactoren. De eindgebruiker is via bewustmakingscampagnes wellicht op te schalen tot bewuster gebruik van ICT, maar er zit een einde aan wat hij kan doen. De toeleverancier/producent krijgt slechts een prikkeling tot verbetering, als de druk om producten *secure by design* af te leveren toeneemt.

Dat kan politiek, via (de dreiging van) regulering, maar ook door veeleisender in te kopen, gericht op veiligheidsstandaarden die de KM stelt – en er voor te betalen. De KM/Defensie kan haar eisen ook kenbaar maken door aan *Internet governance* discussies deel te nemen, zodat aangesloten kan worden op grotere verbanden die samen een verschil kunnen maken. Dit gaat eisen helder maken bij alle betrokkenen. Mijn advies is hier actief aan deel te gaan nemen.

Tot die tijd resteert er slechts één remedie: training, training en nog eens training van het personeel, in alle geledingen, en het verschaffen van helderheid omtrent Internet-gerelateerd gedrag in de vorm van (gebruiks)protocollen. Absolute veiligheid bestaat niet. Wel zijn er nuttige stappen die digitale veiligheid verhogen. Een veiligere organisatie begint met bewustzijn bij de professionals die verantwoordelijk zijn voor inkoop en bij hen die interne protocollen opstellen, maar de grootste uitdaging is de eindgebruikers binnen de KM mee te krijgen, bewuster te maken. Alle drie de door mij genoemde onderwerpen kunnen een onderdeel zijn van een bewustwordingsproces, het door middel van training van individuen verhogen van de alertheid op mogelijke risico's. Maak hier een soort spel van, waarbij het, in ieder geval in het begin, geen schande is als mensen fouten maken tijdens de training. Van fouten maken leert men, men kan ze onderling bespreken, elkaar er alert op maken. Als dit slaagt, is er een deel van de wereld gewonnen. Van kanonnenvoer naar goed getrainde frontsoldaat? Bewustzijn is de eerste stap. Training essentieel. Handelen noodzaak.

Wout de Natris is eigenaar van De Natris Consult en mede-eigenaar en -oprichter van MKB Cyber Advies Nederland B.V..

Noot

¹ W. de Natris, 'ICT-leverancier is nieuwe frontsoldaat', in Marineblad nr. 5, jaargang 123, 2013

² Handreiking. Ieder bedrijf heeft zorgplichten. https://www.cybersecurityraad.nl/binaries/20170405_CSR_Handreiking2017_CompleetDEF-web_tcm56-253718.pdfBlz.

President Trump tekent decreten. (commons.wikimedia.org)

The Paranoid Style in American politics

Een half jaar Trump; een half jaar chaos

Wat Trump tot nu toe heeft laten zien is de nieuwste variant van een politiek fenomeen dat al in 1964 door de historicus Richard Hofstadter in een beroemd boek is omschreven als *'The Paranoid Style in American Politics'*. Hofstadter (1916-1970), professor in de Amerikaanse geschiedenis aan Columbia University en auteur van een groot aantal werken over de Amerikaanse politiek, beschrijft in zijn boek een aantal kenmerken die vaak bij radicale bewegingen in de VS voorkomen. Hij zegt dat *the paranoid style* bestaat uit een megalomaan idee waarin men zichzelf ziet als de 'uitgekozene': als een goed mens, onterecht vervolgd, overtuigd van het eigen gelijk en van kansen op succes. Aan de tegenstander worden grootse en demonische krachten toegekend. Dergelijke ideeën gaan gepaard met grootse overdrijvingen, verdachtmakingen aan het adres van de politieke vijand en met samenzweringstheorieën. In de Amerikaanse geschiedenis hebben aanhangers van *the paranoid style* steeds andere groepen op de korrel genomen, van internationale bankiers tot vrijmetselaars, van leden van het zogenaamde geheime genootschap Illuminati tot Oostkust-liberals. Maar Trump en de zijnen lijken tijdens de campagne en nu ook in het Witte Huis de strijd te hebben aangebonden met Amerika zelf. Het zijn instituties als de rechtbanken, de geheime diensten en andere overheidsdiensten en de pers die ervan langs krijgen.

Ronald Reagan

Het benoemen van Amerikaanse instituties of de overheid in het algemeen als het probleem is een oude Republikeinse traditie, die met name sinds de campagne

Na de overwinning van Donald J. Trump in de presidentsverkiezingen en de Republikeinse winst in het Huis van Afgevaardigden en Senaat november vorig jaar waren de verwachtingen wereldwijd niet erg positief. Het eerste half jaar bestuur van president Trump heeft dat gevoel alleen maar bevestigd.¹ Uit een Pew Poll komt naar voren dat zeven op de tien mensen wereldwijd zijn buitenlands beleid niet steunen.²

van Ronald Reagan in 1980 de norm is geworden voor conservatieve politici. Probleem voor de Republikeinen is dat zij de afgelopen 40 jaar zo sterk in hun eigen gelijk zijn gaan geloven dat zij het contact met de werkelijkheid grotendeels hebben verloren.³ Acht jaar bestuur onder leiding van Trumps voorganger Barack Obama ging gepaard met de opkomst van zogeheten *Tea Party*-activisten, mensen bij wie het anti-overheidsgospel zulke sterke vormen aannam dat zij keer op keer ijverden voor het afwijzen van begrotingen zodat de overheid stil zou komen te liggen. Bovendien propageerden zij het idee dat Obama geen president zou mogen zijn omdat zijn geboortebewijs vervalst zou zijn.⁴ Zij beweerden dat Obama, wiens vader uit Kenia kwam, in Afrika geboren is. In de beleving van dergelijke samenzweringstheoretici was Hillary Clinton als minister van Buitenlandse Zaken (2009-2013) verantwoordelijk voor het niet bewaken van de Amerikaanse consulaat in Libië, waardoor terroristen daar een hoge ambtenaar van Buitenlandse Zaken en zijn bewakers konden doodschieten. Ook zou Clinton, die formele correspondentie via haar private mail afhandelde en daarvoor werd berispt, daarmee opzettelijk de nationale veiligheid in gevaar hebben gebracht.

Roeptoeter Trump

Tijdens de onbehouden campagne nam Trump deze aanklachten integraal over en riep zelfs meermaals dat Clinton de gevangenis in zou moeten en dat hij dat na een overwinning wel zou regelen. Ook zijn *campagnestaffers* herhaalden dit regelmatig. Tevens stelde Trump in de campagne dat het verkiezingssysteem geheel verrot en corrupt was en beheerst werd door de

Democraten rond Hillary Clinton. Trump bleek daarbij weinig kaas te hebben gegeten van de Amerikaanse grondwet of van politieke normen, maar dat deerde hem niet het minst. Ook van de rest van de wereld leek hij niet veel te begrijpen. Veel aspecten van *the paranoid style*, zoals grootse overdrijvingen, verdachtmakingen aan het adres van iedereen en alles en samenzweringstheorieën, waren al zichtbaar tijdens de Trump-campagne.⁵

Ruslands rol in de campagne

Maar het was ook tijdens de campagne al dat zijn banden met Russische ondernemers en zelfs de Russische overheid onder vuur kwamen te liggen. Van meerdere kanten werd de campagnestaf van Trump ervan beschuldigd een gemene zaak met de Russen te hebben gemaakt om de campagne van Hillary Clinton dwars te zetten. Opvallend waren de e-mails van *campagnestaffers* van Clinton die de media werden toegespeeld en waaruit naar voren kwam welke tegenstellingen er binnen de Clinton-campagne bestonden en wat de zwakke punten van de Democratische kandidaat waren. FBI-directeur James Comey liet kort voor de verkiezingsdatum naar buiten brengen dat er nog een extra onderzoek naar de mails van Clinton zou komen. Later weet zij haar verlies onder meer aan die mededeling. Trump prees Comey meteen nadrukkelijk. Obama liet kort voor zijn aftreden een onderzoek instellen naar mogelijke Russische pogingen de verkiezingen te beïnvloeden, een onderzoek dat meerdere aspecten heeft: het optreden van het campagnemanagement van Trump; de gesprekken die zijn beoogde nationale veiligheidsadviseur Michael Flynn had met de Russische ambassadeur in Washington en de verklaringen die de campagnestaf en Flynn daar later over deden in gesprekken met de FBI. Uiteindelijk voelde Trump zich door die onderzoeken blijkbaar zo in het nauw gedreven dat hij begin mei besloot FBI-baas Comey te ontslaan. Gezegd werd omdat die zijn werk niet naar behoren zou doen.⁶ De formele reden was dat Comey het onderzoek naar de e-mails van Clinton niet goed uitgevoerd zou hebben. De Senaat besloot daarop Comey op 8 juni te horen. In zijn verklaring stelde Comey dat Trump hem meermaals gevraagd zou hebben het onderzoek naar Flynn te stoppen. Comey ervoer dat als een inbreuk op zijn professionele autoriteit, te meer omdat hij eerder door Trump was geprezen om zijn aanpak.

Het ontslaan van Comey is echter geen oplossing want de politieke gevolgen daarvan zullen niet verdwijnen. Bovendien is in mei *Special Counsel* Robert Mueller benoemd die de zaak breed zal onderzoeken en die feitelijk niet ontslagen kan worden. Trump hanteert hier opnieuw *the Paranoid Style* en ziet zijn eigen ministerie als de vijand die bestreden moet worden.

President Trump

Meteen na zijn aantreden zette Trump stevig in door een inreisverbod af te kondigen voor mensen uit acht landen in het Midden-Oosten. In de woorden van Trump deed hij dat om de veiligheid van de VS te waarborgen. De *Travel Ban* was zo snel ingesteld dat geen rekening

was gehouden met mensen die in vliegtuigen onderweg waren naar de VS. Hierdoor ontstond chaos op vliegvelden en douaniers wisten niet wat ze moesten doen. Diverse advocaten spanden meteen procedures aan voor mensen die op vliegvelden werden vastgehouden of die elders werden geweigerd aan boord te gaan. Rechters

‘Trump en de zijnen lijken tijdens de campagne en nu ook in het Witte Huis de strijd te hebben aangeboden met Amerika zelf’

op diverse niveaus keurden de maatregel af en Trump leed zijn eerste nederlaag. Woedend twitterde hij over rechters die de natie in gevaar zouden brengen. Nieuwe versies van de *Executive Order* moesten de maatregel wel uitvoerbaar maken en het hooggerichtshof heeft daar eind juni mee ingestemd. Het inreisverbod mag deels worden ingevoerd.

Een andere opmerkelijke actie van Trump was de ontvangst in zijn golfresort in Florida van de Japanse premier Shinzo Abe. Praktisch in het openbaar werd besproken hoe om te gaan met de recente toename van Noord-Koreaanse raketproeven. Tijdens een overleg op het Witte Huis met de Russische minister van Buitenlandse Zaken Lavrov deelde Trump van Israël verkregen informatie met de Russen, een actie waar men in inlichtingenkringen zeer bezorgd over was. En laten we niet de verkiezingsbelofte van Trump vergeten: dat hij na zijn installatie meteen werk zou maken van het bouwen van een muur langs de gehele Mexicaanse grens om illegale immigratie een halt toe te roepen. Tot op heden is het niet verder gekomen dan een vage studie naar de mogelijkheden. Mexico is nog steeds zeer boos over de plannen. Het eerste buitenlandse bezoek van Trump ging naar Saoedi-Arabië, waar een grote hoeveelheid wapens werd verkocht en de Amerikaanse president zijn steun uitsprak voor de Saoedische inspanningen op het gebied van terreurbestrijding en het aanpakken van de IS in Syrië en Irak. Voorts wees Trump Iran, aartsvijand van Riyad, aan als een van de grote sponsors van terrorisme.

James Comey, voormalig baas van de FBI, werd begin mei ontslagen door Trump. Eerder had Trump hem nog geprezen voor zijn onderzoek naar de e-mails van zijn rivale Clinton tijdens de verkiezingscampagne. (commons.wikimedia.org)

Het eerste buitenlandse bezoek van Trump betrof die aan Saoedi-Arabië. Op de foto de ceremoniële ontvangst in het Koninklijk paleis in Riyad. (commons.wikimedia.org)

Vervolgens bezocht Trump de NAVO in Brussel en de G-7-top op Sicilië. Bij de NAVO maakte Trump zijn imago als onruststoker en tegenstander van instituties waar door te weigeren zijn steun uit te spreken voor artikel 5 van het NAVO-verdrag. Dit artikel ziet een aanval op een bondgenoot als een aanval op alle bondgenoten, een interpretatie die vooral voor Europa van belang is, zeker gezien het recente assertieve gedrag van Rusland.

Tijdens de G-7 zei Trump Duitsland min of meer de wacht aan door te claimen dat Berlijn op valse manier de eurokoers gebruikt om veel te veel naar de VS te exporteren, hetgeen banen in Amerika zou kosten. Ook stelde hij dat Duitsland veel meer aan defensie zou moeten uitgeven om de relaties met de VS goed te houden. Kanselier Angela Merkel trok uit de ontmoeting de conclusie dat Europa nu echt heel snel moet leren op eigen benen te staan omdat niet onder alle omstandigheden op de VS gerekend kan worden. De EU publiceerde begin juni een rapport waarin wordt aangekondigd dat veel sterker samengewerkt moet worden op defensiegebied, met name bij het samen bouwen en kopen van wapensystemen en mogelijk bij het trainen van militairen.

Presidentieel gedrag?

Thuis wist Trump wel twee campagnebeloften in te lossen: het defensiebudget wordt fors verhoogd en de door Republikeinen zo gehate *Obamacare* gezondheidsverzekering wordt deels afgeschaft door het Congres. Opvallend is echter dat Trump zes maanden na aantreden nog honderden hoge ambtenaren moet benoemen, zodat veel overheidsdiensten niet naar behoren kunnen functioneren. Trump persoonlijk lijkt ook moeilijk te kunnen wennen aan het gedrag dat eigenlijk bij een president hoort. Staatsgeheimen lijken bij hem niet in goede handen. Bij ontvangsten en internationale bijeenkomsten is hij niet echt op zijn gemak en zijn instant communicatie per twitter leidt er steeds toe dat

zijn ministers en voorlichters niet exact weten wat de mening van de *Commander in Chief* nu precies is. Het perskorps in Washington is vaak tevergeefs op zoek naar de standpunten van de regering van de Verenigde Staten en ook buitenlandse regeringen weten vaak niet hoe ze moeten reageren en of een mening sowieso wel verstandig is: met een simpele presidentieel tweet kan die zo weer anders zijn.

Conclusie

Donald Trump is de huidige verpersoonlijking van *the Paranoid Style in American Politics*. Zijn activiteiten richting Rusland en het ontslag van Comey geven aan dat hij zich als de vervolgde ziet en in weerwil van de *Constitution* geen beperkingen op zijn macht lijkt te willen accepteren. Hij prefereert Poetin boven Merkel en prijst liever een Arabische dictatuur dan de NAVO. Gezien de vele onderzoeken die er al naar zijn Russische contacten lopen zal dat waarschijnlijk nog meer brokken gaan opleveren. Voor Europa is de voorzet al door Merkel geven: meer zelf doen, niet in de laatste plaats op defensiegebied.

drs. A.A. (Alexander) Bon is universitair docent internationale veiligheidsstudies aan het KIM (NLDA).

Noten

- 1 Jeb Bush, 'Jeb Bush on Trump: I Predicted a Chaos President,' *CNN*, May 19, 2017. <http://edition.cnn.com/2017/05/19/politics/jeb-bush-trump/index.html>
- 2 'Poll: Little Global Confidence in President Trump on Foreign Affairs,' NBC News, 27 June 2017. <http://www.nbcnews.com/news/us-news/poll-scant-global-confidence-president-trump-foreign-affairs-n777101>
- 3 Paul Schroeder, 'Organized Hypocrisy,' *The American Interest*, Vol XII, no. 2, November- December 2016, pp. 36-45.
- 4 Volgens de Amerikaanse grondwet kan alleen een in de VS geboren persoon president worden.
- 5 Paul Musgrave, 'Donald Trump is normalizing paranoia and conspiracy thinking in U.S. politics,' *The Washington Post*, January 12, 2017.
- 6 'Comey Fired: The Shifting Explanations,' *BBC News*, May 12, 2017. <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-39874863>

De krijgsmacht moet flexibeler en duurzamer gaan samenwerken met bedrijven en organisaties. Deze flexibelere inrichting van de bedrijfsvoering moet ertoe leiden dat piekbelasting beter kan worden opgevangen en het voortzettingsvermogen relatief snel kan worden vergroot, wanneer en waar dat nodig is. Bovendien hoeft Defensie dan niet meer elk specialisme permanent tot haar beschikking te hebben. Dit nieuwe concept wordt de 'adaptieve krijgsmacht' genoemd. De komende maanden laat het Marineblad betrokken partijen aan het woord over dit nieuwe concept.

'Intensievere samenwerking kan beide partijen veel brengen'

Deze keer licht drs. Karla Peijs, voorzitter van de stichting Nederlandse Industrie voor Defensie en Veiligheid (NIDV), toe hoe deze brancheorganisatie de adaptieve krijgsmacht gaat omarmen en wat de kansen en eventuele bedreigingen zijn. Eerst volgt een korte uiteenzetting over de NIDV. De stichting NIDV bevordert de inschakeling van haar 170 deelnemers bij het ontwerpen, ontwikkelen, produceren, instandhouden en afstoten van materieel, plus aanverwante diensten. Zij is in 1984 opgericht door de ministeries van Buitenlandse Zaken, Economische Zaken en Defensie. De NIDV vormt als brancheorganisatie de link tussen de overheid, bedrijven en kennisinstellingen uit de defensie- en veiligheidsindustrie, zowel binnen als buiten Nederland. Doelgroep van de NIDV-bedrijven zijn onder meer de krijgsmacht, politie, brandweer, kustwacht en veiligheidsregio's. De omzet van de sector bedraagt ca. € 4,5 miljard, waarvan € 3 miljard export.

Is de NIDV betrokken geweest bij de totstandkoming van het concept adaptieve krijgsmacht?

'Ja en nee, de NIDV is al jaren lang in gesprek op verschillende niveaus binnen Defensie om invulling te geven aan het reservistenbeleid maar vooral ook om aandacht te vragen voor een intensievere samenwerking tussen Defensie en bedrijfsleven in een bredere zin. Denk daarbij aan het delen van faciliteiten, of het op een andere wijze organiseren van instandhouding en service. En hoewel we niet bij het concrete tot stand komen van het document betrokken zijn geweest, zie ik wel dat het *Total Force* Concept verder gaat dan alleen het reservistenbeleid; dat is altijd onze insteek geweest. Wel stel ik vast dat de ideeën over de personele kant verder zijn uitgewerkt dan die op het gebied van materieel. Maar daar ligt dan nog een mooie rol voor de NIDV.'

Drs. Karla Peijs, voorzitter van de stichting Nederlandse Industrie voor Defensie en Veiligheid (NIDV).

Wat is de visie van de NIDV op het concept?

'Intensievere samenwerking kan beide partijen veel brengen. En zoals ik zojuist al aangaf gaat die samenwerking verder dan de personele component. Het kan leiden tot efficiëntere inzet van mensen, maar zeker ook van middelen. En door de intensievere samenwerking ontstaat er meer begrip aan beide zijden over het gevoelde belang; kennis over de uitgesproken en onuitgesproken behoeften van de krijgsmacht bij het bedrijfsleven. Kennis over mogelijkheden en onmogelijkheden van het bedrijfsleven bij defensiemedewerkers. En niet te vergeten: kennissen natuurlijk. Ook heel belangrijk omdat dat drempelverlagend kan werken en bijdraagt aan een stuk onderling vertrouwen. Maar wellicht dat er zeker zoveel winst valt te behalen in de materiele component

bijvoorbeeld door het delen van schaarse bedrijfsmiddelen of het op afroep leveren van middelen die anders in de voorraden van Defensie liggen te verouderen.'

Hoe ziet de NIDV de uitvoering voor zich?

'Volgens mij kunnen zowel het bedrijfsleven als de krijgsmacht geweldig profiteren van een intensievere samenwerking tussen overheid en industrie. Er valt op verschillende punten veel winst te halen. Uiteraard op het personele vlak door de inzet van reservisten, maar ook door het gezamenlijk aanbieden van opleidingen of carrièrepaden. Zeker op de functiegebieden waarin het voor bedrijfsleven en Defensie moeilijk is om goed personeel te vinden, kan dat interessant zijn. Denk daarbij aan ICT-ers in het bijzonder, maar voor al het technisch geschoolde personeel in het algemeen. Wellicht is het interessant om deze mensen eerst een periode bij Defensie een carrière te bieden waarin natuurlijk de kans om uitzendingen in het kader van oefeningen en missies aanwezig is. Als ze privé wat meer gesetteld raken kan een bedrijf hen een baangarantie bij het bedrijfsleven bieden waarbij ze er dan voor kunnen kiezen om als reservist betrokken te blijven bij defensie. Op materieel vlak kun je denken aan verschillende opties, zoals het delen van faciliteiten. Dat kunnen zijn test- of meetfaciliteiten waarover Defensie beschikt maar die niet de volledige tijd worden gebruikt en wellicht ook simulatiefaciliteiten zoals de Ship Handling Simulator op het KIM in Den Helder. Het kan voor het bedrijfsleven

heel aantrekkelijk zijn om hiertoe toegang te krijgen. Aan de andere kant heeft Defensie soms middelen in bezit die over vrijwel de gehele wereld ook te huur zijn, je kunt je afvragen of het in bezit hebben van bijvoorbeeld grondwerkmiddelen efficiënt is, maar je kunt ook denken aan tenten, transport etc..

Ook zou je kunnen denken aan het meer gebruiken van prestatiecontracten: in plaats van het plannen en aanbesteden van onderhoud door Defensie garandeert het bedrijfsleven gedurende een aantal jaren de inzetbaarheid van het materieel waarbij zij zelf verantwoordelijk is voor de wijze waarop ze het onderhoud inplannen. Dat is overigens een manier van werken die de laatste jaren al vaker wordt toegepast. Overigens kunnen monteurs die eerst een aantal jaar bij Defensie hebben gewerkt hier een uitkomst zijn. En een derde optie is het op afroep aanschaffen van spullen. Soms gaat het mij aan het hart dat spullen "voor het geval dat" op voorraad worden gekocht en vervolgens in een magazijn op de plank liggen te verouderen. Dat geldt natuurlijk heel sterk voor ICT-middelen zoals computers en telefoons, maar ook bij andere systemen liggen er mogelijkheden. Ik kan mij bijvoorbeeld zomaar voorstellen dat het handig kan zijn bepaalde kleding of schoeisel pas te bestellen als je weet of je naar de noordpool gaat, of naar de Sahara of het tropisch regenwoud... En over voorraadbeheer hoeft je het bedrijfsleven maar weinig uit te leggen.'

'Volgens mij kunnen zowel het bedrijfsleven als de krijgsmacht geweldig profiteren van een intensievere samenwerking tussen overheid en industrie...Het kan leiden tot efficiëntere inzet van mensen, maar zeker ook van middelen.'(MCD)

Wat zijn volgens de NIDV de kritische succesfactoren

‘Kritische succesfactoren zijn in mijn ogen vertrouwen en duidelijkheid. Ik heb geleerd: ‘Vertrouwen komt te voet en gaat te paard’. Het is dus zaak hier doelgericht aan te werken; dat kan bijvoorbeeld door een paar cases te pakken, deze samen te monitoren en de risico’s met elkaar te bespreken en te delen. Duidelijkheid door vraag en aanbod goed en transparant te coördineren. Aan de kant van Defensie is daar het 1 Civiel en Militair Interactie Commando (1CMI Co) voor. Het lijkt mij zinvol als er aan de kant van het bedrijfsleven ook zo’n organisatie – maar dan gericht op de aanbodkant – wordt opgezet. Zo’n rol zou de NIDV op het lijf geschreven zijn. En natuurlijk moet het voor beide kanten aantrekkelijk zijn. Maar afhankelijk van de specifieke invulling zou het bedrijfsleven kunnen profiteren van een gezamenlijk aanpak van personeelswerving, maar ook van een grotere continuïteit in opdrachten.’

Zijn er concrete voorbeelden van samenwerking met Defensie nu en in de toekomst?

‘Ja helemaal nieuw is het idee niet. Het mooiste voorbeeld dat ik ken komt eigenlijk uit de medische hoek en is al veel ouder dan het *Total Force* concept. Defensie beschikt over teams van artsen die op uitzending zorgen voor de gewonden. U kunt zich voorstellen dat dat hollen of stilstaan is. Tijdens een heftige uitzending zijn er al snel te weinig medisch specialisten; en als we in minder heftige omstandigheden werken, dan heeft defensie

een probleem om deze teams geoefend te houden. Met een aantal relatieziekenhuizen is nu een deal gemaakt dat een team van defensieartsen daar boven de sterkte meewerkt (en zo hun vaardigheden op peil houdt) en dat bij oefeningen of uitzendingen dat team meegaat maar dat ook het betreffende ziekenhuis twee artsenteams gedurende zes weken ter beschikking stelt. En misschien kunt u zich nog herinneren dat toen de *intensive care* van een van deze relatieziekenhuizen werd getroffen door de MSRA-bacterie, er door de geneeskundige troepen van Defensie in zeer korte tijd een noodhospitaal is neergezet waar de behandeling van de patiënten kon worden voortgezet. Dat was toen een zeer indrukwekkende operatie en ik heb mij altijd afgevraagd waarom er wel zo’n samenwerking mogelijk is op medische gebied terwijl dat voor het onderhoud en reparatie van middelen niet op dezelfde manier zou kunnen worden vormgegeven...

In de toekomst denk ik dat er veel kan, maar daar is wel wat voor nodig; lef en vertrouwen en de bereidheid om af en toe niet terug te vallen op de standaard Europese aanbestedingsregels maar serieus partnerschappen aan te gaan die zijn gebaseerd op wederzijds begrip en vertrouwen. De NIDV gaat het gesprek met Defensie hierover graag aan.’

Meer informatie over de NIDV is te vinden op www.nidv.eu

Lenin in de trein. De reis naar de revolutie
Auteur Catherine Merridale
Uitgever Nieuw Amsterdam
Ned. vert. Toon Dohmen
Omvang 288 blz.
Prijs € 24,99
ISBN 978 90 468 21251

Het verhaal bezit wellicht geen algemene bekendheid, maar deze gebeurtenis heeft een grote impact gehad op allereerst het verloop van de Eerste Wereldoorlog en voorts op de wereldgeschiedenis in zijn algemeenheid. Het was de aanloop tot het ontstaan van de Sovjet-Unie.

We schrijven 1917, precies 100 jaar geleden. Lenin verbleef als banneling in Zürich, Zwitserland. Duitsland was verwickeld in een twee frontenoorlog. In Rusland was bij de z.g. februari-revolutie de Tsaar afgezet. Er was een voorlopige regering gevormd. Deze regering had beslist dat, ondanks het feit dat de meeste gewone Russen naar vrede snakten en ondanks de miljoenen gesneuvelde Russische militairen, de oorlog moest en zou worden voortgezet. De radicale bolsjewiek Lenin dacht daar evenwel anders over. Een citaat: ‘Socialisten zijn er niet op uit de jongere en sterkere rover (Duitsland) te helpen de oudere en volgevreten rovers te overvallen. Socialisten moeten gebruikmaken van de strijd tussen de rovers onderling om ze allemaal omver te werpen.’

Het Duitsland van keizer Wilhelm II, bekend met Lenins ideeën over het beëindigen van de oorlog, slaagt erin hem over te halen om over Duits grondgebied naar het neutrale Zweden te reizen teneinde vandaar door te reizen naar Rusland. Bij de organisatie van de reis worden allerlei schimmige figuren betrokken, die wij gewoon spionnen zouden noemen. De reis door Duitsland geschiedt in een verzegelde trein, die hem en zijn gezelschap naar de noord-Duitse plaats Sassnitz brengt. Vandaar gaat het per veerboot naar het Zweedse Trelleborg. Daarna volgt nog

een lange tocht per trein door het neutrale Zweden om in het noorden bij Haparanda/Tornio de Finse grens te bereiken. Finland was toentertijd een groothertogdom van Rusland met een beperkte soevereiniteit. De echte Russische grens lag tussen Helsinki en Petrograd bij het stadje Beloöströv. De grenspassages zijn moeilijk en langdurig, maar uiteindelijk succesvol.

Het spreekt vanzelf dat Frankrijk en Groot-Brittannië deze activiteiten argwanend bekijken. Zij dreigen immers een bondgenoot binnen de Entente te verliezen. Lenin moest bij deze operatie uiterst behoedzaam te werk gaan om niet te worden beschuldigd van collaboratie met de vijand. Een de geheime agenten, die een grote rol heeft gespeeld was de Litouws-Poolse balling Fürstenberg. Hij leidde een handelsfirma in Kopenhagen en was onder meer belangrijk bij financiële transacties. Pas na de val van de Sovjet-Unie in 1991 kwamen de telegrammen van Fürstenberg boven water. Hiermee werd Lenin’s collaboratie met de Duitsers uiteindelijk bewezen.

De auteur, Catherine Merridale, een Britse historica van naam, heeft het hele avontuur uiterst boeiend beschreven. Zoals ik een insider hoorde zeggen: ‘Dit boek leest als een spannende thriller; het is moeilijk het af en toe opzij te leggen.’

De recensent van NRC/Handelsblad beoordeelde het als buitengewoon met vijf stippen.

KTZ b.d. R. de Groot

Elk schot een treffer. De 10 dodelijkste sluipschutters van WO II
Auteurs Adrian Gilbert e.a.
Uitgever Karakter Uitgevers BV, 2016
Ned Vert Robert Neugarten
Omvang 200 blz.
Prijs € 19,99
ISBN 978 90 452 0890 9

In dit boek komen alle grote sluipschutters komen aan bod:

‘de witte dood’ ofwel Simo Häyhä, Ljoedmila Pavlitsjenko: de bekendste vrouwelijke Sovjet schutter maar ook Sepp Allerberger en Vasili Zajtsev ontbreken niet. Dit boek levert een knap stukje werk doordat het de bekendste sluipschutters ter wereld bespreekt. Elke schutter wordt in ongeveer 20 pagina’s beschreven en het resultaat is een gemakkelijke te lezen boek.

Het boek is verhalend geschreven en gaat relatief diep in op de persoon ‘achter het geweer’ en niet specifiek op de technische details. Zo komt bijvoorbeeld de eenvoudige jeugd van Bert Kemp uitgebreid aan bod, als ook de studententijd van Ljoedmilla Pavlitsjenko maar komen hun technieken en tactieken eigenlijk amper aan de orde. Dit is een wat opvallende keuze en doet mijn inziens afbreuk aan het boek.

Elke schutter wordt beschreven door een kenner in het vakgebied. Zo is er bijvoorbeeld Mark Spicer die 25 jaar diende bij het Britse leger en nu nog steeds diverse militaire en politieke eenheden traint. Hij is alom gerespecteerd om zijn kennis en kunde, alsook zijn Amerikaanse tegenhanger: John L. Plaster. Major Plaster zijn boek ‘The Ultimate Sniper’ is leidend in de wereld wat betreft technieken, oefeningen, tactieken en visie waardoor diverse sniper-eenheden wereldwijd zijn boek als rode draad gebruiken voor de sniperopleidingen. Kortom: de beste auteurs zijn opgesnord en geven daarmee geloofwaardigheid aan de verhalen over de sluipschutters.

Interessant aan dit boek zijn de karaktereigenschappen van de succesvolle sluipschutters die hun waarde keer op keer bewijzen. Van de eerste pogingen om sluipschutter-scholen (1916) op te zetten tot aan vandaag de dag, lijken alle auteurs een aantal eigenschappen te onderstrepen. De beste sluipschutters zijn: beheerst, rustig, geduldig, waakzaam, gewiekst en in staat met zeer grote mate van zelfstandigheid te opereren. Ook de intuïtieve jager wordt geprezen. Zo worden initieel vooral boeren, jacht-opzieners, jagers en ‘mensen van het land’ als idealen cursisten gezien om de kersverse opleidingen te doorlopen. Verder is opvallend hoe de initiële opleidingen van de (toekomstige) sluipschutters sterk afwijken van de realiteit waarin zij worden

ingezet. Zo werd de Japanse schutter Taki Nakamura twee maanden getraind in bajonet- en geweertraining maar weinig in andere technieken/tactieken, behalve de beruchte Banzai frontale aanval. Veel van zijn kameraden overleefden hun eerste frontale aanval niet. Pas als hij afgesneden raakt en alleen verdwaalt in de jungle leert hij zichzelf de *skills* aan waarmee hij tot een van de beste schutters zou uitgroeien. Ook Vasily Zaitsev ontving weinig tot geen training waar hij in de hel van Stalingrad iets aan zou hebben. Zijn vermogen om zichzelf wind te leren schatten, de wind en elevatie knoppen te gebruiken en om de vijand te slim af te zijn zorgde ervoor dat hij de oorlog overleefde. Bij praktisch alle sluipschutters is de discrepantie tussen het aangeleerde in de opleiding en de gruwelijke werkelijkheid van de strijd angstaanjagend te noemen. Zij hebben allen gemeen dat zij het vermogen hebben zichzelf snel technieken en tactieken aan te leren en zich aan te passen in de dynamiek van het jagen op mensen.

Het boek leest als gezegd gemakkelijk weg maar mist technische diepgang voor de specialistische lezer. Daarentegen biedt het een interessant overzicht van alle groten in het vak met hun persoonlijke verhaal. Hier en daar zijn er wat ongelukkige vertalingen, ogenschijnlijk door de vertaler die wellicht niet de affiniteit heeft met dit vakgebied die de auteurs verdienen. Zo klinkt de term sluipschutter wat onwennig, is het Anglicisme ‘sniper’ wellicht bekender en beter op z’n plaats. Ook ‘hoge snelheidsgeweer’ is vreemd vertaald, waarschijnlijk wordt hier de betere nauwkeurigheid mee bedoeld. Maar ook ‘Spitzer boat-munitie’ moet Spitzer boattail zijn en hoewel de term telescoopvizier niet fout is, is richtijker een betere vertaling. Als u hier overheen kunt lezen dan is dit boek een interessant overzichtswerk met veel persoonlijke details die normaal weinig verteld worden.

ELNTMARN S. Buitendijk

**IN DEZE RUBRIEK PRESENTEREN
PAS AFGESTUDEERDE
MARINEOFFICIEREN HUN
SCRIPTIE. DEZE KEER IS DAT
CHARLOTTE MUTSAERS MET
HAAR SCRIPTIE 'STABILITEIT
VAN ONDERZEEBOTEN BIJ DE
TRANSITIE VAN PERISCOOPDIEPTE
NAAR BOVENWATER'.**

Naam: Charlotte Mutsaers
Geboortedatum: 14-4-1993
In dienst sinds: 14-8-2012
Huidige rang en functie: LTZ3
(Zeedienst MS&T)
Laatste jaar op het KIM

Scriptie downloaden?
Ga naar www.kvmo.nl en
vervolgens naar 'Marineblad'

HET ONDERWERP

En toen was het ineens december 2016. Gelukkig had ik al mijn tentamens gehaald voor ik aan mijn scriptie begon. Op het KIM heb ik vanaf 2012 de lange opleiding tot officier Zeedienst gevolgd, met als studierichting MS&T Werktuigbouwkunde. Eigenlijk had ik liever Scheepsbouwkunde gedaan, maar dat wordt niet aangeboden op het KIM. Werktuigbouw lijkt er het meest op, dus dat is het geworden. Gelukkig kregen wij tijdens onze VTO wel vakken als scheepsstabiliteit. Ik vond en vind dit heel erg interessant. Toen ik aan het denken was over een scriptie-onderwerp, was ik er snel uit dat ik iets met scheepsstabiliteit wilde doen.

ONDERZOEK

Op naar de docente Stabiliteit. Zij was meteen enthousiast en ging ermee aan de slag. Voor ik het wist had zij via DMO een opdracht geregeld. Onderzeeboten hebben bij de transitie van periscoopdiepte naar bovenwater kans op instabiliteit. Dit komt doordat de bovenbouw, het sail en de ruimte tussen het dek en de drukhuid, vulbaar zijn. Door middel van roosters loopt deze ruimte onderwater vol en bij het bovenwater komen moet dit water weer weglopen. En daar zit meteen het probleem. De stijgsnelheid van de onderzeeboot is groter dan de daalsnelheid van het water in de bovenbouw. Hierdoor wordt de onderzeeboot tijdelijk 'topzwaar'. De mate van stabiliteit die ik heb onderzocht, de *metacenterhoogte*, kan tijdens deze transitie heel klein of zelfs negatief worden. Bij een negatieve *metacenterhoogte* is er kans op kapseizen. Nu is het niet zo dat er wekelijks een onderzeeboot ondersteboven in het water ligt, maar een negatieve *metacenterhoogte* is hoe dan ook ongewenst. Mocht er bij het stijgen een verstoring van het evenwicht komen, dan zal de slagzij die de onderzeeboot maakt toenemen. Doordat het water uit de bovenbouw loopt, wordt de *metacenterhoogte* groter en zal de onderzeeboot uiteindelijk weer rechtop in het water komen te liggen, maar het is alles behalve comfortabel om met veel slagzij bovenwater te komen.

Voor de nieuwe generatie onderzeeboten zou het ideaal zijn als dit probleem verminderd of zelfs verholpen kan worden. De oplossing lijkt in eerste instantie simpel: meer roosters.

Helaas heeft dit negatieve gevolgen voor de constructie en de akoestische signatuur.

Tijdens het ontwerpproces is lastig vast te stellen of er stabiliteitsproblemen zullen ontstaan door het te langzaam leeglopen van de bovenbouw. Aan mij dus de schone taak om hiervoor een simulatieprogramma te ontwikkelen. Het doel is dat daarmee in een vroeg ontwerpstadium kan worden bepaald of er stabiliteitsproblemen zullen optreden door het te langzaam leeglopen van de vulbare ruimte.

Met behulp van MATLAB-Simulink heb ik het stijgen van een onderzeeboot gesimuleerd. Vrijwel alles is aanpasbaar: de afmetingen van de onderzeeboot en van de vulbare ruimte, aantal, grootte en plaatsing van de roosters en de stabiliteitsgetallen (onder andere de verandering van het *centre of buoyancy*, *centre of gravity* en het *metacenter*). Hierdoor kan de invloed van elk van deze factoren worden onderzocht en bekeken of deze een positieve dan wel negatieve invloed heeft op de stabiliteit.

RELEVANTIE

Om te bepalen of mijn programma daadwerkelijk iets nuttigs betekent, heb ik het geverifieerd met gegevens verstrekt door DMO. Toen alles leek te kloppen, heb ik het doorgezeten naar DMO. Als feedback kreeg ik dat het hen 'echt in een stroomversnelling zet om voortbouwend op mijn werk dit topic vroegtijdig te kunnen bekijken'. Altijd leuk om te horen natuurlijk.

100 jaar Marine Luchtvaartdienst

Op 18 augustus wordt de 100e geboortedag van de Marine Luchtvaartdienst (MLD) gevierd. Hoewel de MLD wel uit dienst is gesteld, is deze niet is opgeheven. Het eeuwfeest wordt gevierd met een herdenking, reünie, vliegshow en jubileumboek.

Bij het monument op Maritiem Vliegveld De Kooy in Den Helder vindt vrijdag 15 september een herdenking plaats van de MLD-gevallenen. Aansluitend is er een reünie.

VLIEGSHOW

Zaterdag 16 september is iedereen welkom bij de 5-jaarlijkse vliegshow Helder Air Show Maritiem. Dan zijn onder meer vliegtuigen te zien die bij de MLD in gebruik zijn geweest.

JUBILEUMBOEK

In augustus verschijnt het jubileumboek 'Een eeuw MLD'. Commandeur b.d. Anne van Dijk, oud-vlagofficier van de MLD en een van de schrijvers: 'Dit boek wordt een allesomvattende, compacte geschiedschrijving van de MLD vanaf het ontstaan in 1917 tot heden. Naast de historische tijdlijn leggen we de focus op persoonlijke verhalen om het boek levendig en leesbaar te houden.'

Een Dornier Wal-vliegboot bezoekt De Mok. (Foto: NIMH)

Marineblauw boven Texel

De geschiedenis van marinevliegkamp De Mok

Op 18 augustus 2017 is het honderd jaar geleden dat de Koninklijke Marine de beschikking kreeg over een eigen vliegdiens, de Marine Luchtdienst (MLD). De MLD, de 'ogen en oren' van de vloot, legde zich toe op het uitvoeren van maritieme luchtoperaties. Deze jongste loot aan de marine-stam rekende het koloniale rijk tot haar voornaamste werkterrein. Het op Nederlandse bodem tot volleerd marinevlieger 'gekneide' personeel vertrok na het doorlopen van de vliegopleiding naar Nederlands-Indië om daar operationele diensten te verrichten.

Was de marine voor het opleiden van het vliegend personeel aanvankelijk aangewezen op de Luchtafdeeling te Soesterberg, met de inrichting van marinevliegvelden te Schellingwoude (Amsterdam), De Mok (Texel), Veere (Walcheren) en De Kooy (Den Helder) nam zij de vliegopleidingen vanaf oktober 1918 in eigen hand. Van dit kwartet speelde De Mok een hoofdrol bij de omscholing van vliegers en waarnemers van land- naar watervliegtuigen, ter voorbereiding op hun uitzending naar de tropen. Dit artikel schetst in vogelvlucht de geschiedenis van dit vliegveld, dat drie dagen na de oprichting van de Marine Luchtdienst het levenslicht zag.

"Ongeroderen grond"

Het vliegveld, gelegen in de zuidwestelijke hoek van Nederlands grootste Waddeneiland, ontleende zijn naam aan de kom die door een smalle geul was verbonden met

de rede van Texel.¹ In haar zoektocht naar een geschikte plek voor een watervliegveld bij de vlootbasis Den Helder had de marine in 1915 meerdere opties onderzocht, waaronder het eiland Wieringen in de kop van Noord-Holland. Toen echter de drie man tellende onderzoekscommissie een streep zette door de beoogde locatie te Wieringen, dat zich niet goed leende voor operaties met watervliegtuigen, beschikte Texel over de beste papieren. Hoewel evenmin ideaal gelegen, leverde vestiging alhier minder "moeilijkheden" op.²

Nadat de bureaucratische hordes genomen waren en de graafwerkzaamheden aan het bassin waren afgerond, toog luitenant-ter-zee der tweede klasse Alexander S. Thomson op 16 april 1917 met in zijn kielzog vier kwartiermakers van vliegveld Soesterberg naar Texel om toe te zien op de inrichting van De Mok tot marinevliegveld. In mei arriveerde ook het eerste materieel van de Marine-reparatieafdeling.³ Drie maanden later, op 21 augustus

1917, nam de MLD het nieuwe vliegveld definitief in gebruik. Het kamp was bestemd als oorlogsvliegveld, waar de op Schellingwoude omgeschoolde leerlingvliegers neerstreken om er "hun praktijk voor oorlogstaak te voltooien".⁴ Om De Mok geschikt te maken voor gebruik door watervliegtuigen was er een ellipsvormige kom van 600 bij 500 meter gebaggerd. Het vrijgekomen zand werd gebruikt om de natuurlijke zanddijk te verbreden, waarop het gros van de infrastructuur een plekje kreeg. Alleen de keuken en de kazerne stonden op "ongeroderen grond". Het meest in het oog sprongen de drie naast elkaar gelegen houten loodsen, elk 24 meter diep, 20 meter breed en 5 meter hoog, waarnaast in 1919 twee nog omvangrijke exemplaren verrezen. Een brede straat voerde van de loodsen naar de uit hout en betonnen tegels opgetrokken

'De Mok bleek als vliegveld voor landvliegtuigen geen succes'

helling, waar de vliegtuigen met een elektrische lier te water werden gelaten. Achter de loodsen bevonden zich de werkplaatsen; bestaande uit de motorenwerkplaats, een smederij met koperslagerij en lasinrichting, de bankwerf, houtbewerking, zeilmakerij en lijkkamer, alsmede het magazijn voor reservedelen.⁵

Gecombineerd gebruik

Hoewel de plannen een gecombineerd gebruik door water- en landvliegtuigen voorschreven, bleek De Mok als vliegveld voor landvliegtuigen geen succes. De smalle strook strand die als landingsplek diende was alleen bruikbaar bij laag water; bij hoog water was de kans groot dat het landingsgestel in het mulle zand bleef steken, al dan niet eindigend in een *salto mortale*. Omdat de marine eiste dat vliegers de beginselen der vliegkunst op landvliegtuigen leerden, alvorens te worden 'losgelaten' op watervliegtuigen, bleef de MLD langer aangewezen op de diensten van de Luchtafdeeling op Soesterberg. Pas met de ingebruikname van het ten zuiden van Den Helder gelegen De Kooy in 1918 kon zij Soesterberg vaarwel zeggen. In latere jaren zou dit kamp De Mok als hoofdkamp verdringen.⁶

Na met succes hun opleiding op landvliegtuigen op De Kooy te hebben doorlopen meldden leerlingvliegers zich op De Mok, waar zij wegwijds werden gemaakt op drijvervliegtuigen. De inventaris telde in de eerste jaren nog slechts een handjevol vliegtuigen, bestaande uit in de Verenigde Staten aangekochte Glenn Martin-watervliegtuigen en een mengeling van tijdens de Eerste Wereldoorlog 'aangespoelde' en vervolgens geïnterneerde Britse en Duitse vliegtuigen. Op 4 mei 1919 werd met één van deze geïnterneerde vliegtuigen, een Duitse Friedrichshafen FF-49C, vanaf De Mok de eerste 'grensoverschrijdende' vlucht gemaakt. Na een bewogen reis van 650 kilometer landde het toestel veilig in Kopenhagen. In de daaropvolgende jaren deden Nederlandse marinevliegtuigen vanaf De Mok meermaals Denemarken of een van de Britse kustplaatsen aan. Ondertussen was de vloot van geïnterneerde vliegtuigen zienderogen uitgebreid, zelfs zozeer dat de commandant van De Mok waarschuwde

Een Friedrichshafen FF-33L-zeeverkenner op de helling van De Mok. (Foto: NIMH)

voor ruimtegebrek. Helaas vertoonde de vlieggereedheid van 'zijn' vloot niet eenzelfde opgaande lijn. "Het gebrek aan vliegklare toestellen" en de ongunstige weersomstandigheden in de koude wintermaanden belette de leerlingvliegers voldoende vliegvelden te maken.⁷ De oefeningen vonden plaats voor zover het weer dit toeliet. De vliegers oefenden in groepsverband; pas wanneer het aantal "afgeefende" vliegers toenam kon worden gedacht aan oefeningen in escadrilleverband.⁸

Opleidingsvliegveld

In de vroege jaren twintig maakten ten slotte de laatste geïnterneerde Duitse en Britse vliegtuigen plaats voor ontwerpen uit de stallen van vermaarde Nederlandse vliegtuigbouwers als Fokker en Van Berkel, aangevuld met succesvolle buitenlandse ontwerpen, waaronder de door het Nederlandse bedrijf Avirolanda in licentie gebouwde Dornier Wal-vliegboot van Duitse origine.⁹ De luchtvloot op De Mok wachtte in april 1923 bovendien een uitbreiding door de overplaatsing van de op de vliegvelden Schellingwoude en Veere gestationeerde watervliegtuigen. In de financieel krappe tijden tussen de beide wereldoorlogen 'degradeerde' de marine beide locaties tot hulpvliegveld, bestemd voor de inname van brandstof en het doen van kleine reparaties. Dit besluit bracht een concentratie van watervliegtuigen op De Mok met zich mee, dat met ingang van 5 april 1923 verantwoordelijk was voor de gehele watervliegtuigopleiding.¹⁰ Toen drie jaar later, in 1926, de watervliegtuigen uit de oorlogsformatie werden afgevoerd, verloor De Mok zijn status als oorlogsvliegveld. Voortaan werden er uitsluitend nog marinevliegers en waarnemers opgeleid voor de Marine Luchtdienst in Nederlands-Indië. Jaarlijks leverde De Mok pakweg vijftien vliegers af aan de MLD, naast een vijftal waarnemers. Op De Mok leerden zij hun 'watervogel' tot in de perfectie beheersen. De oefenstof omvatte onder andere navigatietochten boven de Noordzee, Waddenzee en Zuiderzee, radio-oefeningen, "waterwerk", mitrailleurschieten, nachtvluchten, het landen en meren in verschillende kustplaatsen, havens, plassen en rivieren alsmede oefeningen met de vloot. De 'oefenluchtvloot' telde twintig Van Berkel W.A.-tweedekkers (waarvan drie in reserve), die gezamenlijk 2.500 vliegvelden in een seizoen kloten.¹¹ In 1932 volgde een verdere uitbreiding van de vliegopleidingen in verband met de intro-

Het marinevliegkamp De Mok in de jaren dertig. Aan de steiger liggen ‘watervogels’ van diverse pluimage: een Van Berkel W.A. (registratiecode W-60), twee Fokker C-VIIW’s (L-codes) en twee Fokker C-VIIIW’s (G-codes). (Foto: NIMH)

ductie van de Wal-vliegboot, die twee vliegtuigen per toestel telde. In de jaren dertig verwelkomde De Mok bovendien twee nieuwe typen waterlesvliegtuigen van Nederlands fabricaat, namelijk de Fokker C-VIIW en C-VIIIW.

Een bedrijvig kamp

Naast haar hoofdfunctie als opleidingskamp werd De Mok tijdens het Interbellum ook gebruikt voor het invliegen van nieuwe en gerepareerde watervliegtuigen en het voorvliegen van buitenlandse ontwerpen. In 1920 meerden bijvoorbeeld niet minder dan drie verschillende buitenlandse typen aan om te worden gedemonstreerd. Sowieso gebruikten Europese marines De Mok graag als springplank op hun doorreis naar andere oorden. Het vliegkamp verwelkomde in de jaren twintig en dertig onder meer vliegeniers uit Italië, Frankrijk, Duitsland, Zweden, Denemarken, Groot-Brittannië en Letland.¹² De Mok vormde daarnaast het decor voor beproevingen. In 1922 organiseerde de MLD testen met vliegtuig- en nevelbommen, terwijl in 1930 enkele Fokker C-VIIIW’s voorzien van een ophanginrichting werden ingezet voor afwerpproeven met torpedo’s. Verder werden de vliegtuigen bestemd voor Nederlands-Indië op De Mok ingevlogen en verpakt.¹³ Andere maakten de reis naar de kolonie op eigen kracht. De eerste Indië-vlucht van de MLD had op 3 april 1929 plaats. Na een gedegen voorbereiding zetten drie Dornier Wal-vliegboten onder leiding van luitenant-ter-zee der eerste klasse W.H. Tetenburg koers van De Mok naar Indië. Overigens zouden slechts twee van de drie vliegboten de eindstreep halen, waarvan er één kort na de aankomst op 15 mei door brand tijdens het tanken eveneens verloren ging.¹⁴

Gonsde het aldus het grootste gedeelte van het jaar van de activiteiten op, rond en boven het marinevliegkamp, met ingang van 1926 lag De Mok er in de wintermaanden eenzaam en verlaten bij. Uit bezuinigingsoverwegingen

sloot het vliegkamp van november tot februari zijn poorten. In de winter was, mede door ijsgang, het aantal vliegreizen namelijk te gering om De Mok rendabel te kunnen exploiteren.¹⁵ In het voorjaar, wanneer de lentezon de laatste ijsresten in de baai had doen smelten, ontwaakte het vliegkamp uit zijn diepe winterslaap om met passend ceremonieel het nieuwe vliegjaar in te luiden.¹⁶

Een bijrol

Nadat in 1935 reeds kleinschalige reparaties waren verricht, werd het vliegkamp aan de vooravond van de Duitse inval voor een lieve som van 294.000 gulden stevig onder handen genomen. In 1939 ging de eerste schop de grond in voor de bouw van een tweedelige hangar. Andere werkzaamheden betroffen de verbreding en verlenging van het emplacement en de vergroting van het haventje.¹⁷ De bouwactiviteiten waren nog in volle gang toen eind augustus 1939 de mobilisatie werd afgekondigd. De lesvliegtuigen op De Mok kregen gezelschap van operationele toestellen. Met het oog op de kwetsbare, open ligging beval de marineleiding een deel van de watervliegtuigen van De Mok te verspreiden over het nabijgelegen Alkmaardermeer en het Braassemermeer. Terwijl de opleidingen onverdroten voortgingen, kozen vanaf het vliegkamp en de meren dagelijks watervliegtuigen het luchtruim om verkenningen en anti-onderzeebootpatrouilles langs de Nederlandse kustlijn te vliegen. De strenge winter bracht de vliegoperaties vanaf de dichtvriezende zoetwatermeren een halt toe. Medio december trok de marine de vliegtuigen van de hulpsteunpunten terug op De Mok en Veere.¹⁸ Op de morgen van de Duitse inval, op 10 mei, bevonden zich 23 vliegtuigen op De Mok. Na meldingen van grote aantallen overvliegende vliegtuigen gaf de commandant van het kamp opdracht de luchtdoelkanonnen te bemannen. Rond 02.50 uur had een eerste schermutseling plaats, toen één van de luchtdoelbatterijen schoten loste op enkele zeer laag passerende vliegtuigen. Het afwerpen

Een peloton mariniers keert na een oefenmars terug op de Joost Dourleinkazerne, 1985. (Foto: NIMH)

van magnetische mijnen in het Marsdiep een klein uur later, gevolgd door een mitrilleuraanval door vier “afdraaiende Duitse toestellen” op de luchtdoelbatterijen, namen het laatste restje twijfel weg: Nederland verkeerde in oorlog. Terwijl de rest van de vliegklare watervliegtuigen verspreid over De Mok werd verankerd, stegen twee Fokker T-VIIIW’s op met orders om de ministers van Buitenlandse Zaken en Koloniën op het strand van Scheveningen op te pikken en het Kanaal over te steken om hulp te vragen. Beide vliegtuigen vielen na de landing echter ten prooi aan Duitse jachtvliegtuigen. Bij Duitse luchtaanvallen op het kamp op 11, 12 en 13 mei gingen nog eens elf vliegtuigen verloren. Met de vernietiging van de laatste vliegklare toestellen verdween ook de Duitse interesse in De Mok. Om te voorkomen dat de bezetter het kamp intact in handen zou krijgen ontstak het personeel op 14 mei de uitgelegde explosieven, stak de kazerne en het hoofdgebouw in brand en vertrok naar Den Burg.¹⁹ Nadat zij het vernielde vliegkamp enigszins hadden opgeknapt, namen de Duitsers De Mok in gebruik als steunpunt voor de *Seenotdienst*. Verder bood het van mei tot juli 1943 onderdak aan het *Seenotkommando Texel*. Ondanks de geringe Duitse activiteiten op het vliegkamp vielen de Geallieerden De Mok gedurende de oorlogsjaren ruim dertig keer aan, waarbij het gros van de bombardementen in 1940 en 1941 plaatshad. Nadat Britse jachtvliegtuigen in drie dagen tijd tot tweemaal toe de voor anker liggende Do24-vliegboot onder vuur hadden genomen, gaven de Duitsers het kwetsbare steunpunt prijs. Alleen in de nadagen van de oorlog deden zij nog eenmaal een beroep op De Mok om hier versterkingen aan te voeren om de Georgische Opstand op Texel de kop in te drukken.²⁰

Seizoenbedrijf

Na de oorlog bleef De Mok in marinehanden, hoewel de MLD er niet meer zou terugkeren. Met het naderende af-

scheid van de kolonie verviel de behoefte aan een watervliegkamp voor de scholing van personeel voor dienst in Nederlands-Indië. De Mok kreeg een nieuwe bestemming als amfibisch oefenkamp. Na de ergste oorlogsschade te hebben verholpen nam het Korps Mariniers het voormalige vliegkamp op 9 juni 1949 in gebruik, zij het in eerste instantie alleen in de zomermaanden. Het opleidingskamp was een “seizoenbedrijf”: van mei tot september overspoelden honderden jonge mariniers het eiland om er te trainen in alles, dat hen “in vier weken kan worden bijgebracht op het gebied van amphibische operaties”.²¹ Tot op de dag van vandaag oefenen mariniers in de beschutte Mokbaai in het opereren met landingsvaartuigen, al liggen er inmiddels wel plannen om het op 18 mei 1983 tot Joost Dourleinkazerne omgedoopte kamp te sluiten en de aldaar gelegerde *Surface Assault and Training Group* naar Den Helder te verhuizen. Defensie zal het oefenterrein echter aanhouden, zodat De Mok in de toekomst, net als in de voorbije eeuw, een rol blijft spelen in de opleiding van marinepersoneel.

Dr. Q.J. (Quirijn) van der Vegt is wetenschappelijk medewerker bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, NIMH.

Noten

- 1 ‘Verslag betreffende den Marine Luchtvaartdienst’, *Het Vliegveld* 4-26 (1920) 430.
- 2 NIMH, Collectie MLD, 065, inv. nr. 25, ‘Brief Luitenant ter Zee Vliegenier H.G. van Steijn aan Chef van den Marinestaf inzake Onderzoek Wieringen’, 6 juli 1915.
- 3 N. Geldhof, *70 Jaar Marineluchtvaartdienst* (Leeuwarden 1987) 11.
- 4 ‘Het 12½-jarig bestaan van het Marine-Vliegkamp ‘De Mok’, *Vleugels van de Vloot*, nr. 3 (1955) 9.
- 5 J.W. de Vries, ‘Vliegekampen voor land- en watervliegtuigen’, *De Ingenieur* 43-42 (1919) 774-776; ‘Verslag betreffende den Marine Luchtvaartdienst’, *Het Vliegveld* 4-26 (1920) 432.
- 6 NIMH, DOC 4133, ‘De Mok bij de Koninklijke Marine’, 1.
- 7 NIMH, Collectie MLD, 065, inv. nr. 830, ‘Maandrapport over de maand februari 1919’, 1 maart 1919.
- 8 NIMH, Collectie MLD, 065, inv. nr. 830, ‘Maandrapport over de maand november 1919’, zonder datum.
- 9 ‘Het 12½-jarig bestaan van het Marine-Vliegkamp “De Mok”, *Vleugels van de Vloot*, nr. 3 (1955) 9.
- 10 Erwin van Loo, ‘Hydroplanes boven Amsterdam. De geschiedenis van marinevliegkamp Schellingwoude’, *Marineblad* 126-4 (2016) 26.
- 11 ‘Het 12½-jarig bestaan van het Marine-Vliegkamp “De Mok”, *Vleugels van de Vloot*, nr. 3 (1955) 9-10.
- 12 Zie onder meer: ‘Een Zweedsch vliegtuig’, *Het Vaderland* 16 juni 1925; ‘De Italiaanse watervliegtuigen’, *Algemeen Handelsblad* 21 september 1925; ‘Fransh bezoek op “de Mok”’, *De Tijd* 12 mei 1931.
- 13 NIMH, Collectie MLD, 065, inv. nr. 785, ‘Het Marine Vliegkamp “De Mok”’, 5-8; ‘Verslag betreffende den Marine Luchtvaartdienst’, *Het Vliegveld* 4-26 (1920) 430.
- 14 ‘Het vertrek der vliegbooten naar Indië’, *Haarlem’s Dagblad* 3 april 1929; *De Maasbode* 7 april 1929.
- 15 ‘Het vliegkamp De Mok wordt tijdelijk gesloten’, *De Telegraaf* 24 september 1926.
- 16 ‘Het vliegkamp “De Mok” tijdelijk gesloten’, *Tilburgsche Courant* 28 september 1926.
- 17 HTK 1938-1939, Wijziging en verhooging van het achtste hoofdstuk der Rijksbegroting voor 1939, Kamerstuknummer 467, ondernummer 3, zonder datum, 3-5.
- 18 NIMH, DOC 4133, ‘De Mok bij de Koninklijke Marine’, 3-4; NIMH, Collectie MLD, 065, inv. nr. 785, ‘Het Marine Vliegkamp “De Mok”’, 10-11.
- 19 NIMH, Collectie MLD, 065, inv. nr. 879, ‘Gegevens over Vliegekampen De Mok en De Kooy’, 1-5.
- 20 Peter Grimm, Erwin van Loo en Rolf de Winter (red.), *Vliegvelden in oorlogstijd. Nederlandse vliegvelden tijdens bezetting en bevrijding 1940-1945* (2e herziene druk; Amsterdam 2017) 205-206.
- 21 ‘Mariniers landen op Texel’, *De Telegraaf* 11 juli 1953, 3.

Eervol herdenken, opdat wij niet vergeten

Drama op de Dam, 7 mei 1945

De kracht van het persoonlijke verhaal is het jaarthema van het Nationaal Comité 485 mei voor Vieren en Herdenken van de Tweede wereldoorlog. In deze bijdrage beschrijf ik de geschiedenis van matroos 2e klasse Smit binnen de Koninklijke Marine, het eerbetoon voor zijn commandant, de gevolgen van zijn overlijden als Damslachtoffer en het herdenken dat zo belangrijk blijft. Het verhaal van Henk Smit is opgenomen in het boek 'Drama op de Dam – 7 mei 1945'.

1

2

3

1 Portret Henk Smit.
(bron familiearchief Smit)

2 Geruimd graf van Smit.
(bron familiearchief Smit)

3 De naamsteen.

50 jaar Vetter-veteranendag, van Dam tot Dam

In 1894 werd Lombok geplaagd door onlusten ten gevolge van onderdrukking van de overwegend moslimbevolking door de Hindoeestaans-Balinese radja. Het koloniaal bestuur greep in om haar prestige en gezag terug te bevestigen en een einde te maken aan de onderdrukking. De 1^e militaire expeditie draaide uit op een fiasco, waarna een 2^e expeditie werd uitgevoerd om het prestige alsnog te herstellen en het 'verraad van Lombok' te vergelden. Generaal-majoor J.A. Vetter leidde de beide Lombok-expedities in 1894.¹ De 'Vetter-dag' die daarna jaarlijks ter ere van hem werd gevierd, kan wellicht gezien worden als een voorloper van de huidige Veteranendag.

'Zoals op echte feestdagen gewoonte is, hadden velen vanochtend in de vroege de vlaggen uitgestoken, niet alleen langs de wegen van de feeststoet, maar ook in andere wijken. Hier en daar werden decoraties aangebracht, zoals aan den Groote Club op den Dam, waar het hoekbalkon met een trophee van

vlaggen werd versierd. Hulde aan het Indisch Leger. In het Passantenhuis werden de Lombok-soldaten hedenmorgen onthaald. Kapitein Wijnmalen sprak hen toe en overhandigde aan ieder een herinneringsmedaille aan een oranje lint.'

Zo luidde de eerste passage uit het krantenbericht van de eerste 'Vetter-dag' op 7 juni 1895 in 'het Nieuws van den Dag'.²

Op 25 augustus 1944 werd de Lombok-expeditie herdacht, voor de 50ste keer. Bij de vergadering in het Amsterdamse Krasnapolsky hotel werd een commissie opgericht die de belangen zou gaan behartigen van de ongeveer 150 overlevenden, waarvan er 80 in Amsterdam woonden, die in een 'verschrikkelijken nood verkeerden en van een karig pensioentje moeten rondkomen'. Een half jaar later zijn de oud-strijders weer bijeen in Amsterdam, zo beschrijft het Algemeen Handelsblad van 7 februari 1945:³

'Op daadwerkelijke wijze heeft het Amsterdams gemeentebestuur de Lombokstrijders gehuldigd, die

én door het 50-jarig jubileum van de Lombok-expeditie eind 1944 én door de moeilijke omstandigheden waarin deze oude mensen in een tijd als dezen verkeerden, die hulde wel hebben verdiend.'

Een genoeglijke avond, waar men genoot van een hap en een rokertje. Aan tafel werden enige toespraken gehouden en de geschiedenis werd aangehaald.

Eerbetoon aan commandant Brand

Bij die jubileumbijeenkomst in de hongerwinter van 1945, is weer een journalist van 'het Nieuws van den Dag' aanwezig, zo blijkt uit het knipsel gesigeneerd met 'U' van twee weken later, 20 februari 1945.⁴ Hij leert die middag op het stadhuis een bijzondere man kennen met een bijzonder verhaal, de matroos 2^e klas Hendrik Karel Smit, 74 jaar. De journalist schrijft:

'Ik schoot hem die middag aan om hem te vragen, wat voor medaille hij op zijn revers had. 't Was een kleine, en zij hing aan een veiligheidsspeld... Ach, heeft de matroos Smit toen gezegd, 'van Lombok, en hij had geen geld om er een lint bij te kopen. Hij heeft me veel verteld, van het graf van den viceadmiraal Brand, zijn commandant. [* gepensioneerd schout-bij-nacht titulair Derk Gijsbertus Brand 1840-1925] ⁵ Hij had voor hem altijd wat gevoeld; de commandant was streng, maar strikt rechtvaardig en hij had altijd een open oor voor het mindere personeel. Zie je, en zulke dingen vergeet je niet. En nou had-ie, een jaar of zeven terug, gehoord dat zijn commandant in Amsterdam gestorven was. En toen had hij bij zichzelf bedacht, dat hij eens moest gaan kijken, hoe de ouwe er bij lag. En hij was naar de Oosterbegraafplaats gegaan, had twee uur langs de zerken gedwaald, maar vond het graf niet. Maar toen hij bij de poort was, kreeg hij een ingeving, dat hij nog eens links moest gaan kijken. En laat ie het graf nou subiet vinden... Een klein steentje, een tweede klas graf en onkruid overal... En meneer, dat ging me zo aan het hart, dat mijn commandant er zoo bij lag, dat ik het graf ben gaan reinigen. Sindsdien gaat de matroos 2de klas, Hendrik Karel Smit, iedere week naar het graf van zijn commandant, onder wie hij op Atjeh en Lombok gevochten heeft, brengt het saluut, verwijdt het onkruid, groet weer en gaat innerlijk gesterkt na deze confrontatie met het sterke verleden weer stadwaarts; dat beteekent voor zijn oude beenen een wandeling van anderhalf uur heen en anderhalf uur terug... in weer en wind. Alleen met die gladheid ging het niet, meneer... En eens kwamen tweehonderd padvindders, op weg naar het graf van Van Heutsz langs. Dat was op een feestdag en er lag een driekleur met sjerp over het steentje... Op een bank staande heeft de matroos Smit van zijn commandant verhaald. Hij gaat een langen weg, ten voorbeeld van jong Nederland.'

Drama op de Dam

De helaas anonieme journalist van voorgaande tekst schreef een eerbetoon aan Smit, die op zijn beurt zijn commandant Brand eerde. Hij kon niet bedenken, dat Smit precies drie maanden later werd gedood. Gedood

in vredetijd. Op de Dam, waar 50 jaar eerder op het hoekbalkon van de Groote Club de vlaggen hingen voor de Vetter-dag en mensen feestvierden, zo stonden daar op 7 mei 1945 de mitrailleurs die hun salvo's ratelden over de feestvierende mensen die wachtten op de bevrijders.

Hendrik Karel Smit was matroos 2^e klasse die op diverse expedities meevoer in woelige tijden, de Eerste en Tweede Wereldoorlog overleefde, maar sneuvelde in vredetijd, zo blijkt uit het onderzoek van Stichting Memorial en het recent verschenen boek 'Drama op de Dam'. Henk Smit werd in de ouderlijke woning aan de Baangracht in Amsterdam geboren op 4 april 1871 en Nederlands Hervormd gedoopt. Henk woonde vanaf zijn geboorte afwisselend bij zijn vader of moeder op heel veel adressen, onder meer in de Rozenstraat in de Jordaan. Deze instabiele basis was mogelijk een reden dat Henk al op zijn 14e verjaardag op de Kweekschool voor Zeevaart in Leiden een overeenkomst tekende voor een 12-jarig dienstverband, ingaande op zijn 16e verjaardag. Onder stamboeknummer 23781 maakte hij een indrukwekkend aantal reizen. In 1892, inmiddels matroos 2^e klas, was hij geplaatst aan boord van Zr. Ms. Schroefstoomschip De Ruyter ten tijde van de opstand in Venezuela. Ergens in deze periode krijgt hij een relatie met Helena Stuijf, een katholiek meisje, ook uit de Rozenstraat. Kort daarop vertrekt Henk naar de Oost met het pantserdekschip Wilhelmina in verband met de strijd op Lombok; als hij in Makassar is wordt in Nederland zijn dochter geboren. Een jaar later ontvangt hij voor zijn deelname aan de Lombok-expeditie het Lombokkruis.⁶ Na nog enkele jaren op onder andere de Prins Hendrik, Evertsen en Tromp ontvangt hij de bronzen medaille⁷ voor trouwe dienst; in september 1899 wordt hij eervol ontslagen.

Hij trouwde met Helena in 1900 en zij kregen nog twee kinderen waarvan er één jong overleed. Na een aantal jaren met verschillende baantjes was het in de crisistijd moeilijk opnieuw werk te vinden. De familie was aangewezen op het Armbestuur en later de Sociale Dienst. Uit dat dossier blijkt hoe moeilijk het was om ondersteuning te verkrijgen. In de aanvraag voor steun staat vermeld dat Henk tussentijds de dienst bij de Koninklijke Marine had verlaten en dat hij zodoende geen recht op pensioen had, wat onjuist was. Hij had zijn 12-jarig contract keurig uitgediend en had recht op pensioen. (Dit blijkt onder andere uit het feit dat zijn pensioen van fl. 6,05 per week na zijn dood in 1945 werd stopgezet). Ook de volgende jaren blijft het crisis. De inkomsten als kruier en schoenpoetser zijn erg laag en verzoeken tot bijstand worden afgewezen. Ook de kerk draagt niet bij vanwege zijn gemengde huwelijk.

Op 7 mei 1945 was Henk niet een van de vele feestvierders die op de Dam stonden om de bevrijders te verwelkomen, maar passeerde de Dam vanuit de Marnixstraat naar de Staalstraat, waar zoon Henk een drogisterij had. Op de Dam werd hij geraakt door kogels toen de schietpartij plaatsvond door de Kriegsmarine (zie ook het kader op de volgende pagina) en werd overgebracht naar het Binnengasthuis.

Kleinzoon Hendrik Karel Smit (1934):

‘Mijn grootvader was toevallig op de Dam toen de schietpartij begon. Hij werd door verscheidene kogels geraakt. Tot grote verwondering van de dokters in het Binnengasthuis heeft hij nog tien dagen geleefd. Ik was toen elf jaar oud en ben zelf met mijn vader naar het Binnengasthuis geweest, maar mocht van vader niet mee naar binnen. Ik heb hem dat altijd kwalijk genomen, dat ik opa niet zien mocht. Opa heeft er alle dagen gelegen tot zijn overlijden.’

Uit onderzoek van de Stichting Memorial is gebleken dat hij een gecompliceerde fractuur had van de grote teen als gevolg van een schotverwonding opgelopen op de Dam; de teen is verwijderd maar toch overleed hij op 74-jarige leeftijd aan de gevolgen, op 18 mei 1945, 14:30 uur. Hij werd begraven op woensdag 23 mei 1945 op de Nieuwe Oosterbegraafplaats.

Zijn begrafenis gaf nieuwe problemen. Er was een verzekering voor fl. 145,- en de kosten bedroegen fl. 245,- (hiervoor werd de overledene op een driewieler van het ziekenhuis in een papieren kist naar de Oosterbegraafplaats gebracht). Het verschil moest de weduwe bij elkaar krijgen door wat kleren van haar man te verkopen aan zwarthandelaren. Volksherstel kreeg van haar een kwitantie van de begrafenis, waarbij ze ook vroeg om verlenging van een ‘vaste wekelijksche uitkeering’ voor haar levensonderhoud en om een vergoeding van de gemaakte kosten bij het overlijden van haar man van fl. 100,-. De verzekeringsagent laat weten dat de grafrechten lager hadden kunnen zijn bij de keuze van een ander graf. Ook schrijft hij:

“Tevens hebben tien dragers op de begraafplaats met het lijk op een baar op de begraafplaats moeten omwandelen (iets wat ik in mijn 37-jarenlange praktijk nog nimmer heb meegemaakt) langs een graf van een vroegere kapitein van de marine, waarvoor hij bij leven een groote sympathie had. Voor dit extra werk, wat natuurlijk ook eenigen tijd vorderde, zijn de tien dragers elk fl. 0,50 cent bij het dragersloon gegeven,

Over de Stichting Memorial

De Stichting Memorial voor Damslachtoffers 7 mei 1945 doet onderzoek naar de slachtoffers van de schietpartij die twee dagen na de capitulatie plaatsvond in een nog niet-bevrijd Amsterdam. Na ca. 70 jaar onduidelijkheid lukte het de Stichting Memorial na intensief onderzoek de omvang van de schietpartij in kaart te brengen en werd op 7 mei 2016 een Memorial onthuld met 31 naamstenen.

zoodat de kosten hiervan met fl. 5,00 werden verhoogd. De begrafenis had dus absoluut fl. 15,20 lager kunnen zijn, indien de begrafenis in een 5e klas graf was begraven, en het onnodige omwandelen achterwege was gebleven...”

Als weduwe ontving Helena een uitkering van fl. 6,41 plus brandstof en de weduwerente van fl. 1,50 per week (exclusief toeslag). Haar inkomsten komen dan op fl. 14,90 per week, de huur bedraagt fl. 3,50. Dan gaat haar gezondheid achteruit. In 1948 wordt ze voor bijna drie maanden opgenomen in het Binnengasthuis vanwege huidaandoeningen met veel jeuk over haar hele lichaam. Het laatste rapport van 26 maart 1959: ‘Bezocht en met de bejaarde vrouw gesproken. Zij mag zich niet meer op straat begeven van de dokter.’ Helena Smit-Stuijff overleed op 19 november 1959 op 88-jarige leeftijd en werd bij haar man begraven. Hun beider graf is inmiddels geruimd.

Eerbetoon aan Smit

Ter gelegenheid van de boekuitgave werd de naam van het 32^e slachtoffer vrijgegeven, en werd de naamsteen van Henk Smit onthuld in aanwezigheid van zijn kleinzoon Henk (‘Mijn grootvader hield van rechtvaardigheid; ik denk dat hij het wel mooi zou hebben gevonden’) en diens zoon Eric (‘Mijn overgrootvader hechtte als marineman aan eerbetoon’). Een groot deel van deze naamsteen moet nog betaald worden. Donaties zijn van harte welkom.

Ludmilla van Santen is genealogisch onderzoeker met de specialisatie om oorlogsslachtoffers een naam en gezicht te geven. Dit doet zij door het vinden en vastleggen van familie en bronnen die het verhaal en beeld rondom de persoon compleet maken, zodat hij niet vergeten wordt. Ze onderzocht ondermeer de verhalen van de 32 bemanningsleden van de onderzeeboot Hr. Ms. O13. Deze verhalen zijn vastgelegd in het boek *Still on Patrol*. Ook schreef zij samen met bestuurslid en historicus Norbert-Jan Nuij voor Stichting Memorial voor Damslachtoffers 7 mei 1945 het boek ‘Drama op de Dam’.

Noten

- 1 https://nl.wikipedia.org/wiki/Lombok-oorlog_1894
- 2 <https://tinyurl.com/knnsdkg>
- 3 <https://tinyurl.com/mtl7ufj>
- 4 <https://tinyurl.com/lvrsk88>
- 5 <https://tinyurl.com/nxx9h4q>
- 6 <http://www.onderscheidingen.nl/nl/medailles/herinnering/lombok.html>
- 7 <http://www.maritiemdigitaal.nl/index.cfm?event=search.getdetail&id=107003064>

Lezers van dit artikel krijgen korting! Zij kunnen het boek voor 20 euro bestellen. Vermeld bij de bestelling de code ‘MARINE’

Bestellen: ga hiervoor naar <https://de-dam-zevenmei1945.nl/nl/inschrijving-boek/>
Hier kan ook het bezorgadres worden ingevuld.

DRAMA OP DE DAM – 7 MEI 1945

Auteurs: Ludmilla van Santen & Norbert-Jan Nuij
Uitgever: Stichting Memorial voor Damslachtoffers 7 mei 1945
Omvang: 216 pagina's
ISBN: 978-90-9030241-6
Prijs: €24,95

€20,00

KVMO Wargame Operatie Sequoia – een terugblik

Wat is inclusiviteit precies en waarom willen we het? Wat wordt van mij als individu verwacht en wat van de leidinggevenden? Enkele interessante vragen die de game-commandant LTKOLMARNNS Ten Hove aan de gamers stelde tijdens de zesde wargame van de KVMO, ‘Operatie Sequoia’ op 23 mei 2017.

Deelnemers aan de KVMO Wargame Operatie Sequoia, mei 2017.

Op initiatief van de KVMO werkgroep Genderbeleid kwamen die dag op de van Ghentkazerne in Rotterdam 18 deelnemers van binnen en buiten Defensie en met een grote diversiteit en achtergrond bijeen voor Operatie Sequoia.

Van stammenstrijd naar inclusiviteit

De springplank voor deze wargame was het explorerend onderzoeksrapport Stammenstrijd, een perceptie van buiten of een waarheid van binnen, geschreven door LTKOL Lamers (CSLK) tijdens de HDV in 2016. De onderlinge competitie, strijd en concurrentie tussen militairen van de verschillende operationele krijgsmachtdelen binnen de Bestuursstaf, het sturend orgaan van Defensie, is aanwezig en wordt door 65% van de respondenten als storend ervaren, zo stelt het rapport. Stammenstrijd zou kunnen leiden tot ongewenste effecten zoals vervorming van de besluitvorming en inefficiëntie.

Wanneer stammenstrijd wordt gezien als symptoom, hoe wordt Defensie dan een inclusieve organisatie? Of kan met het bestaan van de stammenstrijd inclusiviteit worden bereikt? Hoe werkt dat dan? Is het mogelijk om het belang van het OPCO ondergeschikt te maken aan het hoger belang om een sterke krijgsmacht te zijn?

Deze wargame was een eerste aanzet om samen na te denken over inclusiviteit en de betekenis ervan voor de organisatie en het individu. Het riep vragen op als: hoe kun je een inclusieve organisatie worden met 55.000 medewerkers? Wat wordt je aanpak? Gaan we allemaal hetzelfde doen? En wat doen we juist niet (meer)?

Waarom wargamen?

Wanneer we ons voorbereiden op de toekomst, met al haar onzekerheden en onbekendheden, is de neiging om voor ideeën en oplossingen terug te vallen op wat we al weten (kennis en ervaring). De kracht van het ‘wargamen’ is om juist vanuit ‘het niet weten’ gezamenlijk te komen tot nieuwe ideeën. Een krachtig spelonderdeel van ‘wargamen’ is dat een idee of plan dusdanig wordt aangevallen dat succes zal uitblijven. Vergelijkbaar met Trolling op internet. Tegenstand houdt scherp, brengt de zwakke plekken aan het licht en brengt focus aan. Iedereen komt aan het woord en levert zijn/haar bijdrage, en zo veel mogelijk

wordt ingebracht in de gesprekken, waardoor de setting dynamisch is.

Indrukken

Gedurende een dagdeel konden deelnemers kennismaken met het wargamen en/of met het onderwerp inclusiviteit. Enkele voorbeelden van associaties met inclusiviteit, zoals die zijn gemaakt tijdens deze wargame, zijn:

- ‘wij zijn een homogene organisatie met heterogene mensen’;
- ‘het AMAR staat een inclusieve organisatie in de weg’;
- ‘het creëren van een sociaal veilige werkomgeving, waarbij alle talenten en kwaliteiten van medewerkers worden benut en gewaardeerd, ten einde een effectieve organisatie te zijn’;
- ‘de Nederlandse krijgsmacht heeft een instroom nodig van personeel, dat naast soepele gang ook een behoorlijke intelligentie meebrengt’.

Opvallend was dat inclusiviteit werd gelinkt met sociale veiligheid en emoties. Dank aan allen die zich voor Operatie Sequoia hebben ingezet.

Namens de Werkgroep Genderbeleid van de KVMO, **Leon Veenhuijzen, Hans Steensma en Mary Riemens**

VOORAANKONDIGINGEN

18 OKTOBER 2017

64-jarigendag KVMO

Donderdag 18 oktober 2017 organiseert de KVMO de jaarlijkse KVMO 64-jarigendag "Van UKW naar pensioen". Deze dag is bestemd voor de postactieve leden en de elders actieve leden van 64 jaar die op korte termijn met pensioen gaan. Zij ontvangen in augustus een uitnodiging.

(foto Fotografie Moussault)

6 NOVEMBER 2017

KIM-KVMO concert

Dit jaar vindt het KIM KVMO-concert plaats op maandag 6 november 2017, traditiegetrouw in het zaaltje van het KIM te Den Helder. Harmonie-orkest Winnubst zal weer een gevarieerd programma ten gehore brengen. Nadere informatie volgt op de site van de KVMO en in het Marineblad van september.

Het hoofdbestuur van de KVMO verwelkomt haar nieuwe leden!

KTZ TLNTMARNs	R.E. Barth D.C.A. van Heijningen	LTZ3(TD) KADBZ	G.M. van der Niet E. van Dongen
------------------	-------------------------------------	-------------------	------------------------------------

Bereikbaarheid KVMO tijdens zomerperiode

In de maanden juli en augustus is de bezetting van het kantoor van de KVMO beperkt. Het secretariaat is bereikbaar via **info@kvmo.nl**

In Memoriam

Het hoofdbestuur van de KVMO heeft de droeve plicht u in kennis te stellen van het overlijden van:

OMARVA1 b.d. **M. Bakker** († 12 juli 2017)
LTZ1 b.d. **F. Delsman** († 6 juli 2017)
KLTZ b.d. **J.H. van Es** († 5 juli 2017)
CDR b.d. **N. van der Lugt** († 14 juni 2017)
KLTZ b.d. **B. Potjer** († 16 mei 2017)

Wij betuigen de nabestaanden onze deelneming en wensen hen veel sterkte toe

Afdelingsactiviteiten tweede helft 2017

AFDELING NOORD

5 sept **Postactieven bijeenkomsten**
3 okt Locaties : Marineclub, Den Helder
7 nov Tijd : 17.30 uur
5 dec

12 sept **Afdelingsborrels**
31 okt Locaties : zie www.kvmo.nl, onder activiteiten
Tijd : 16.00 – 18.30 uur

28 aug **Afdelingsvergaderingen**
16 okt Locaties : zie www.kvmo.nl, onder activiteiten
27 nov Tijd : 16.00 – 18.30 uur

15 aug **Herdenking einde WOII, capitulatie Japan**
Locatie : Monument 'Voor hen die vielen'
Tijd : 11.00 uur

AFDELING ZUID

7 sept **Bezoek Bevrijdingsmuseum Zeeland**
Locatie : Nieuwdorp
Tijd : nnb

15 okt **Mosselmaaltijd**
Locatie : Nieuw- en Sint Joosland
Aanvang : 12.00 uur

Alle activiteiten staan open voor KVMO leden, ook als een andere vereniging de organisatie verzorgt. Voor vragen of nadere informatie over het programma kunt u mailen naar: **KVMOZuid@aim.com**

AFDELING MIDDEN

12 sept **KVMO Borrels**
14 nov Locatie : Bruin Café, PKC, Den Haag
Tijd : 16.30 – 18.30 uur

DE DEADLINE VOOR HET AANLEVEREN VAN KOPIJ VOOR DE RUBRIEK KVMO-ZAKEN VOOR HET SEPTEMBERNUMMER IS 30 AUGUSTUS 2017.

De Koninklijke Vereniging van Marineofficieren

Ere-leden:
KTZT b.d. ir. S.J.J. Hoffmann
KOLMARNs b.d. A.H.P. Knoppen
KTZ b.d. L.J.M. Smit
KTZA b.d. drs. T.G.D. Steenbeek

Hoofdbestuur:
Voorzitter:
KLTZ ing. M.E.M. de Natris
Vice-voorzitter:
KLTZ ing. W.P. Groeneveld
Secretaris:
vacature
Penningmeester:
KLTZ (LD) H.M.J. van de Burgt
Namens Afdeling Noord
KLTZ (LD) drs. R.J.M. de Leeuw
Namens Afdeling Midden
vacature

Namens Afdeling Zuid
KLTZ (TD) b.d. T.S. van Tongeren
Namens Werkgroep Postactieven
KTZA b.d. mr. M.J. Hellendoorn (wnd)
Namens Werkgroep Elders Actieven
LTZ1 (LD) KMR M. Venema
Namens Werkgroep Jongeren
LTZ2 A.J. Roelofs Msc.
Namens de Werkgroep Genderbeleid
KLTZ M.A.W. Riemens

Afdelingsbesturen:
Noord:
KLTZ (LD) drs. R.J.M. de Leeuw
KLTZ b.d. P.J. van Maurik
KLTZ b.d. B. Fritzsche
LTZ1 (TD) D.G.P. van Geel-
van der Sangen
LTZ1 (TD) P.Y. Handgraaf-Blok

Midden:
KTZ (TD) ir. J.J. Bleijs
KLTZ b.d. J. de Jonge
KTZ b.d. H. van Eijsden

Zuid:
KLTZ (TD) b.d. T.S. van Tongeren
maj KL b.d. P. van der Laan
KLTZ (SD) b.d. A.J. Zwiers
KLTZA b.d. P.A. Brons
(postactieven)

Caribisch Gebied:
KLTZ (LD) drs. P.J. van Roon

Adres secretariaat:
Wassenaarseweg 2
2596 CH Den Haag
T : 070-3839504
F : 070-3835911
E : info@kvmo.nl
W : www.kvmo.nl

De KVMO heeft een samenwerkingsverband met Onderlinge Bijstand (www.onderlingebijstand.nl). Voor nadere informatie of het verkrijgen van aanvraagformulieren kunt u contact opnemen met het secretariaat KVMO.

JOHAN DE WITT CONFERENTIE

DE MARITIEME AMBITIES VAN RUSLAND

31 AUGUSTUS 2017 - ROTTERDAM

Nederland staat aan de vooravond van een aantal belangrijke politieke besluiten, als het gaat om de modernisering van zijn marinevloot. De huidige marineschepen hebben een gemiddelde leeftijd van rond de twintig jaar en zijn nodig aan vervanging toe. Achter de schermen wordt hard gewerkt aan het ontwerp van nieuwe schepen en onderzeeboten, die zijn opgewassen tegen de maritieme dreiging van de komende decennia.

Om stil te staan bij de omvang van die dreiging, wordt op donderdag 31 augustus in Rotterdam, tijdens de Wereldhavendagen, de Johan de Witt Conferentie gehouden. Het thema van de conferentie is de verhoging van de Russische maritieme activiteiten en de dreiging voor de westerse maritieme belangen die hiervan uit gaat.

SPREKERS

- **Darius Semaska**, ambassadeur van Litouwen in Nederland
- **General (ret) John Allen**, co-director van het Center for 21st Century Security and Intelligence, Brookings Institution
- **Admiral (ret) Sir George Zambellas**, voormalig First Sea Lord van de Royal Navy
- Moderator en mede-inleider is **professor Julian Lindley-French**, vice-president Atlantic Treaty Organization
- **Arend Jan Bokestijn**, buitenlandcommentator en verbonden aan de Universiteit van Utrecht, zal commentaar leveren op deze internationale sprekers

MEER INFORMATIE EN INSCHRIJVEN
WWW.JOHANDEWITTCONFERENTIE.NL